

Trädgårdarna vid Skoghallverkens bostäder

– gröna fragment från ett klassamhälle

Odd Råberg

Examensarbete/Självständigt arbete • 15 hp

Sveriges lantbruksuniversitet, SLU

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Trädgårdsingenjörsprogrammet Design

Alnarp 2025

SKOGHALL Lunden

3255

Trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder

– gröna fragment från ett klassamhälle

*The gardens at the housing estates of Skoghallsverken
– green fragments from a class society*

Odd Råberg

Handledare:	Patrik Olsson, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Examinator:	Åsa Klintborg Ahlklo, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning
Omfattning:	15 hp
Nivå och fördjupning:	Grundnivå, G2E
Kurstitel:	Självständigt arbete i landskapsarkitektur
Kurskod:	EX0841
Program/utbildning:	Trädgårdsingenjör design
Kursansvarig inst.:	Landskapsarkitektur, planering & förvaltning
Utgivningsort:	Alnarp
Utgivningsår:	2025
Omslagsbild:	Fotografi av okänd fotograf som visar bostadsområdet Lunden i Skoghall. Från Hammarö hembygdsförening, tillgänglig via https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274476/picture/2377995 [2024-11-17]
Upphovsrätt:	Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Nyckelord:	Trädgårdshistoria, industrihistoria, arbetarhistoria

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap
Institutionen för landskapsarkitektur, planering & förvaltning

Förord

Nästan alla kurser under utbildningen till trädgårdsingenjör har varit roliga, och roligast har varit att genomföra denna undersökning. Men det är givetvis så att en uppsats som denna inte kommer till utan hjälp. Det finns folk att tacka.

Först och främst tack till min handledare Patrik Olsson som trodde så mycket på min idé att han sa ja till att vara min handledare utan att ens ha träffat mig. Och tack också för värdefulla råd om hur jag på ett vetenskapligt sätt skulle ta mig an att utföra och presentera undersökningen.

Tack till Malin Lundquist som läste igenom textmassorna och peppade mig och tack till Terese Myrin för guidning i arkivdjungeln. Åke Berglund och Sören Linzie ska ha tack för att de tog sig tid att prata med mig. Och tack till Henrik Danielsson som visade runt i Edsviken.

Slutligen ett stort tack till personalen på Värmlandsarkiv som tålmodigt tog fram kartong efter kartong med arkivmaterial.

Malmö, mars 2025

Sammanfattning

Likt många andra industrier utanför de större städerna var Skoghallsverken i Värmland tvunget att under första halvan av 1900-talet bygga bostäder för att kunna locka till sig arbetskraft. Den här undersökningen tittar närmare på hur trädgårdarna vid de bostäderna såg ut och vad de betydde för både de anställda och arbetsgivaren.

Fram träder en bild av ett strikt klassamhälle där arbetarna och förmännen odlar sina trädgårdar för att dryga ut mathållningen medan tjänstemännens trädgårdar också tjänar till att markera deras status i samhället. De högsta chefernas trädgårdar är närmast att likna vid parkanläggningar.

Utifrån den anställdas position fördelar arbetsgivaren olika mycket resurser till trädgårdarna. Arbetarna och förmännen tycks få tillgång till en grundläggande köksträdgård där de också kan hålla en mindre mängd djur, som svin och höns, medan tjänstemännen får anlagt en grundläggande trädgård om de flyttar in i ett nybyggt hus och de får ett årligt bidrag för skötseln av trädgården. Cheferna, å sin sida, har egna trädgårdsmästare som odlar lyxgrödor i växthus.

Den här bilden har byggts upp av en mängd dokument från Skoghallsverkens och Uddeholmsbolagets arkiv, och det arbetet har också fått ge namnet för undersökningen: ”Trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder – gröna fragment från ett klassamhälle”

Nyckelord: Trädgårdshistoria, industrihistoria, arbetarhistoria

Abstract

Like many other industries outside larger cities, Skoghallsverken in Värmland was forced to build housing during the first half of the 20th century in order to attract workers. This study takes a closer look at what the gardens at these homes looked like and what they meant to both the employees and the employer.

A picture emerges of a strict class society where the workers and foremen cultivate their gardens to supplement their food supply, while the white-collar workers' gardens also serve to mark their status in society. The top managers' gardens are most similar to parks.

Based on the employee's position, the employer allocates different amounts of resources to the gardens. The workers and foremen seem to have access to a basic kitchen garden where they can also keep a small number of animals, such as pigs and chickens, while the white-collar workers are given a basic garden if they move into a newly built house, and also receive an annual allowance for the maintenance of the garden. As regards the managers, they have their own gardeners who grow luxury crops in greenhouses.

This picture has been built up from a number of documents from the archives of Skoghallsverken and Uddeholmsbolaget, and this work has also given the name to the study: ”The gardens at Skoghallsverken's housing – green fragments from a class society”.

Keywords: garden history, industrial history, labor history

Innehållsförteckning

Figurförteckning	7
1. Inledning.....	9
1.1 Bakgrund	9
1.2 Syfte och frågeställning	10
1.3 Avgränsning	11
1.4 Metod och material	11
2. Litteraturoversikt.....	13
3. Resultat	15
3.1 Ett uttalat klassamhälle	15
3.2 Bostadsfrågan och trädgårdarna	16
3.3 Företagen	18
3.3.1 Uddeholmsbolaget och Skoghallsverken	18
3.3.2 Skoghallsverken – de anställda och bostäderna.....	19
3.3.3 Din bostad speglade din tjänst	21
3.3.4 Begreppet "planering"	23
3.3.5 Skoghallsverken och fruktträden	24
3.4 Arbetarnas trädgårdar	25
3.4.1 Arbetarbostädernas trädgårdar anläggs	25
3.4.2 Arbetarbostäderna och fruktträden	26
3.4.3 Lundens 44 äppelträd	27
3.4.4 Husdjuren vid arbetarbostäderna	28
3.4.5 Värdet av arbetarbostädernas trädgårdar	30
3.4.6 Och ändå fanns där trädgårdar	30
3.4.7 Odlingslotter – ett förbryllande fragment	37
3.5 Förmännens trädgårdar.....	39
3.5.1 Förmansbostädernas trädgårdar anläggs	40
3.5.2 Förmansbostäderna och fruktträden	40
3.5.3 Husdjuren vid förmansbostäderna	40
3.5.4 Och där fanns trädgårdar	41
3.6 Tjänstemännens trädgårdar	43
3.6.1 Tjänstemännens trädgårdar anlades	44
3.6.2 Tjänstemannabostäderna och fruktträden	45
3.6.3 Husdjuren vid tjänstemännens trädgårdar	45
3.6.4 Några bilder på tjänstemännens trädgårdar.....	46
3.7 De högsta chefernas trädgårdar.....	47
3.7.1 Udden – disponentbostaden vid Väneren	48
3.7.2 Mörmö gård.....	51

3.7.3	Ingenjör Forsbergs trädgård.....	53
3.7.4	Cheferna och fruktträden	54
3.7.5	Cheferna och husdjuren	54
3.8	Mot framtiden.....	54
4.	Diskussion	56
4.1	Resultatdiskussion	56
4.2	Metoddiskussion.....	57
4.3	Framtida studier.....	57
5.	Referenser.....	59
6.	Figurförteckning.....	64
7.	Bilaga 1.....	67
8.	Bilaga 2.....	68
9.	Bilaga 3.....	69
10.	Bilaga 4.....	71
11.	Bilaga 5.....	74

Figurförteckning

Figur 1. Del av området Lunden vid Bruksgatan i Skoghall 2024.....	9
Figur 2. Artikel i Karlstads-Tidningen 30 april 1917.....	10
Figur 3. Karta över Värmland med de olika bruken markerade.....	18
Figur 4. Flygfotografi av Skoghallsverken. Okänt årtal.....	19
Figur 5. Ritning på arbetarbostad i Lillängen 1917.....	21
Figur 6. Ritning på förmansbostad 1918.	22
Figur 7. Fasadritning för ingenjör Arvid Blombergs bostad.	22
Figur 8. Kopia av Christian Geijers brev till C.H. Granqvist.....	28
Figur 9. Området Lunden. Okänt årtal.....	31
Figur 10. Området Lunden till vänster i bild. Omkring 1920.	31
Figur 11. Området Lunden till vänster i bild. Okänt årtal.	32
Figur 12. Området Lillängen som nybyggt.....	33
Figur 13. Området Lillängen.	34
Figur 14. Vy av Lillängen, Skoghall.	35
Figur 15. Lillängen, Skoghall.	36
Figur 16. Bostadsområde Bruket.....	37
Figur 17. Situationsplan med odlingslotter.	38
Figur 18. Fotografi från Vidön 2025.....	39
Figur 19. Förmansbostäder vid Materialgården, Bruket.	41
Figur 20. Förmansbostad 236 på Bruket.	42
Figur 21. Förmansbostäder i Edsviken.....	43
Figur 22. Åkerlinds villa 1919.	46
Figur 23. Oskar Svenssons tjänstebostad.....	47
Figur 24. Disponentbostaden Udden.....	49
Figur 25. Planritning över Udden, se bilaga 1.	49
Figur 26. Trädgårdsmästare Georg Linzie.....	50
Figur 27. Disponentbostaden Uddens sjöside.....	51
Figur 28. Mörmö gård.	52

Figur 29. Detalj av trädgårdsplan för ingenjör Forsbergs trädgård.....	53
--	----

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Svänger man in på Bruksgatan i Skoghall från väster kör man genom ett stycke svensk industrihistoria. På höger hand anar man det gamla brukshotellet inne bland träden snett framför porten till bruksområdet och bara lite längre fram på vänster sida tornar den imponerande skolbyggnaden upp sig. Mitt emot den syns gaveln av en stor träbyggnad, den gamla lärarbostaden. Efter ytterligare en kort bit blir en rad faluröda tvåvåningshus synliga på vänster sida. Det är Lunden, ett område för arbetare från slutet av 1910-talet.

Figur 1. Del av området Lunden vid Bruksgatan i Skoghall 2024.

Alla de här byggnaderna – och många, många fler – byggdes av Skoghallswerken under 1900-talets första halva och de har förundrat mig sedan jag såg den här miljön första gången på 1990-talet. Efter hand som folk jag känner flyttade till de gamla bostadsområdena fick jag också upp ögonen för bruksbostädernas trädgårdar. För även om mycket lite återstår av det ursprungliga skicket idag går det att föreställa sig hur viktiga de var under en period som präglades av fattigdom, två världskrig och en ekonomisk depression.

Men söker man i litteraturen blir man snart varse att inte mycket är skrivet om trädgårdarna vid de industriägda tjänste- och hyresbostäderna i Sverige. Fokus ligger på de trädgårdar som folk själva ägde eller på kolonilotter.

Att berätta historien om dessa trädgårdar är en lockande uppgift, men alltför omfattande inom ramen för en kandidatuppsats. Därför kan Skoghallswerken tjäna som ett exempel.

För att sätta trädgårdarna i Skoghall i ett större sammanhang måste man tänka på hur förhållandena såg ut under den här perioden. När den inleds är Sverige ett fattigt land och industrialiseringen har tagit fart först under 1800-talets sista decennier. Allmän rösträtt är inte införd och klasskillnaderna genomsyrar samhället. Ett världskrig sliter sönder den gamla världsordningen och inom landet är arbetskonflikterna är många. 1917 sveper en demonstrationsvåg över landet, en av de utlösande faktorerna är livsmedelsbristen, och tidningarna spekulerar om det är nu det blir revolution. Sedan följer demokratiseringen, en depression drabbar världen och så ännu ett världskrig innan Sverige går in i efterkrigstiden och ekonomin tar fart.

I Skoghallsverkens arkiv går det att följa världsdramatiken och den lokala utvecklingen genom spår och ledtrådar. Här finns information om livsmedelrestriktioner och listor över män inkallade till försvaret. Här finns uppgifter om nybyggda fabriker och uppmaningar att inte sätta upp flygbilder över anläggningarna.

Men det finns också en lång rad spår efter trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder. Det är dessa spår vi ska följa här.

1.2 Syfte och frågeställning

Målet med detta arbete är att undersöka vilken roll och betydelse trädgårdarna hade vid Skoghallsverkens bostäder, både ur de boendes perspektiv och ur brukets. Syftet är att bidra till att fördjupa kunskaperna om hur boendesituationen var vid de svenska bruken utanför städerna under 1900-talets första halva och hur trädgårdarna vid dess hyres- och tjänstebostäder användes.

Frågeställningarna lyder:

- Vilken roll spelade trädgårdarna vid Skoghallsverkens tjänstebostäder och hyreshus i Skoghall för de boende?
- Hur nyttjades dessa trädgårdar?
- Hur förhöll sig Skoghallsverken till dessa trädgårdar?

Figur 2. Artikel i Karlstads-Tidningen 30 april 1917.

1.3 Avgränsning

Denna undersökning är begränsad till Skoghallsverkens verksamheter i Skoghall och Vidön under perioden 1900 till början av 1950-talet. Det var under denna period som Skoghallsverket byggde merparten av sina bostäder till de anställda.

Skoghallsverken stöttade på olika sätt även andra former av boenden – som egna hem och bostadsrätter – men denna undersökning begränsas till de bostäder som de boende inte hade någon form av ägarskapsförhållande till, alltså tjänstebostäder och hyresbostäder.

Av tidsskäl har undersökningen begränsats till en arkivstudie och en litteraturstudie, vilka utvecklas här nedan.

1.4 Metod och material

Stora delar av den undersökta perioden ligger utanför minnet. Dessutom är trädgårdar så föränderliga och flyktiga att inte många säkra spår återstår av trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder. Till det kommer att det inte finns mycket skrivet om dessa trädgårdar.

Därför ligger tyngdpunkten i denna undersökning på analys av arkivmaterial i form av dokument och fotografier.

Huvudsakligen har jag här använt den källpluralistiska metoden som har kompletterats med indiciemetoden.¹ Kort uttryckt går det ut på att utgå från många källor, analysera och värdera dem för att slutligen kombinera dem för att få en så heltäckande bild som möjligt. För att använda en liknelse handlar om att lägga ett pussel där en del bitar kan saknas.

Speciellt under inledningen av arbetet med att samla in material undersökte jag flera olika arkiv för att se om de kunde vara värdefulla. Till exempel gick jag till de läntidningar som var stora i Värmland i början av förra seklet, men insåg snart att det tog mycket tid och det gav ett klen result. Andra arkiv som jag har undersökt är det efter Hushållningssällskapet Värmland och det efter Karlstads Trädgårdssällskap. Inte heller de gav svar på några av undersökningens frågor.

Det arkiv som visade sig vara mest relevant var Skoghallsverkens eget. Det är en del av Uddeholmsbolagets arkiv som enligt personalen på Värmlandsarkiv rymmer över 2 000 hyllmeter arkivmaterial.

Eftersom arkivmaterialet förvaras i ett berg i västra delarna av Karlstad måste man beställa det material man vill undersöka. Under arbetets gång har jag i Värmlandsarkivs läsesal gått igenom 98 arkivlådor (bilaga 4), för den stora utmaningen med Uddeholmsbolagets arkiv är att det inte är systematiserat. En och samma arkivlåda kan innehålla allt från reklamationer av gummertat papper på

¹ Janken Myrdal, "Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket", *Historisk tidskrift* 2007:127:3 (2007).

1940-talet till olyckor för bolagets bogserbåtar från 1923 och framåt. Kartongerna innehåller mappar med titlar som är digitalt sökbara, men titlarna är ofta allmänt hållna.

Det är också tydligt att det saknas material i arkiven. Åtskilliga brev hänvisar till ritningar och dokument som inte står att finna. Med det sagt har det ändå gått att finna en mängd handlingar som tillsammans ger svar på den här undersökningens frågor.

När det gäller fotografier har de två primära arkiven varit Värmlands Museums del i Digitalt Museum och Hammarö Hembygdsförenings bildarkiv. Några bilder kommer från privatpersoner.

Slutligen har jag genomfört en litteraturstudie för att undersöka vad som har skrivits om trädgårdar vid de svenska bruken under 1900-talets första halva. Mängden böcker som tar upp detta specifika ämne är liten och alla som har hittats i undersökningen används också i litteraturöversikten.

2. Litteraturöversikt

Trädgårdarna vid de gamla svenska bruken finns det en hel del skrivet om, men när det handlar om trädgårdarna vid brukens bostäder under 1900-talets första halva är antalet källor betydligt färre.

Etnologen och konsthistorikern Maria Flinck är en av få som har tagit upp just trädgårdarna vid tjänstebostäderna som byggdes under den perioden. I ”Tusen år i trädgården” skriver hon om bostadsbristen som följde i industrialismens spår.² Hon beskriver hur arbetsgivarna byggde bostäder åt arbetarna för att möta efterfrågan. Ofta utgick de då från mönsterböcker för hur husen skulle byggas, och på dessa idealplaner fanns ibland också små trädgårdar eller odlingslotter. Dock skriver hon att i verkligheten var inte odlingsmöjligheter vid industrierna arbetarbostäder så vanliga. Hon fortsätter att berätta att tjänstemän och chefer hade trädgårdar till sina villor.³

I avhandlingen ”Platsen, bruket och samhället” beskriver Eva Vikström, filosofie doktor vid Umeå universitet, det hon kallar för ”brukssamhällets decentralisering” där det kapitalistiska produktionssättet placerar produktionen och fabriken i centrum, istället för brukspatronen. Disponentvillan placeras därmed på behörigt avstånd från arbetarbostäderna. I det fall hon tar upp trädgårdsodlande arbetare är det kopplat till egnahemsrörelsen.⁴

I den nyutgivna ”Svensk trädgårdshistoria 1800- och 1900-tal” tas det upp att tjänstemännen hade trädgårdar vid sina tjänstebostäder och egnahemsrörelsen nämns i samband med arbetarnas bostäder.⁵ Flerfamiljshusen nämns inte.

Ett litet fragment om arbetarnas förhållande till trädgårdar vid bruksbostäderna finner man i ”Bergslagen: arbetsplatser och bostäder under hundra år”. Där nämns att en del arbetare i Hofors åtminstone fram till 1910-talet höll grisar och kor i uthusen, och att de fick odla potatis och plantera fruktträd mellan bostadshusen och uthusen.⁶

En betydligt mer utförlig genomgång av arbetarnas trädgårdar har den tidigare SLU-studenten Pernilla Fogelmark gett i ”I arbetarens trädgård”.⁷ Uppsatsen handlar om trädgårdarna vid gruv- och bruksarbetarnas bostäder i Höganäs och vid Höganäsbolagets andra verksamheter. Förutsättningarna där skilde sig på flera sätt från dem i Skoghall, men det finns också stora likheter. I början av 1900-talet

² Maria Flinck, *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar* (Stockholm : Södertälje: Tiden ; Torekällbergets museum, 1994).

³ Flinck 1994, s 249–250.

⁴ Eva Vikström, *Platsen, bruket och samhället: tätortsbildning och arkitektur 1860-1970* (Stockholm : Solna: Statens råd för byggnadsforskning ; Svensk byggtjänst [distributör], 1991).

⁵ *Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal* (Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien, 2023). s 142–144.

⁶ Sibylla Haasum, Lennart Sjöholm & Stig Wennel, *Bergslagen: arbetsplatser och bostäder under hundra år* (Stockholm: Konsthögsk:s arkitekturskola, 1983). s 88.

⁷ Pernilla Fogelmark, *I arbetarens trädgård* (Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet, 2016).

var arbetsförhållandena hårda, resurserna knappa och arbetarna både odlade och höll djur för att dryga ut mathållningen. Källäget tycks dock ha varit något bättre än för Skoghallswerken och det finns bevarade nedteckningar om hur arbetarna i Höganäs odlade varhelst de kunde finna någon lämplig plats. De till och med skapade förutsättningar för odling på slagghögarna runt gruvan.

Värt att notera är också att Höganäsbolaget gav varje familj åtta fruktträd när området Nyvång utanför Åstorp byggdes på 1910-talet. Det området hade dock mer karaktären av en trädgårdsstad med småhusbebyggelse. Mer likt förhållandena i Skoghall var det i området Villervallen i Höganäs. Där byggdes tolv fyrfamiljshus för arbetarna. Redan på planeringsstadiet lades omsorg på trädgårdarnas utformning och de användes flitigt till odling.⁸

Men bilden av att arbetarna odlade eller ville odla är inte entydig. Maria Flinck noterar att arbetarna var kluvna och skriver ”hade man odlingar att sköta skulle det bli mindre tid till fackföreningsmöten och politisk skolning”.⁹ Den självlärd arkitekten Johan Åkerlund skriver 1917 en liknande sak i utredningen ”Arbetarebostäder vid industriella verk” som han tog fram på uppdrag av arbetsgivarsidan. Arbetarnas eget perspektiv på frågan har, inom ramen för denna undersökning, inte gått att reda ut.

⁸ Fogelmark 2016, s 23–25

⁹ Flinck 1994, s 250.

3. Resultat

3.1 Ett uttalat klassamhälle

Beskrivningarna av brukssamhällena som klassamhällen återkommer gång på gång i litteraturen. Många bruk var inrättade enligt den dåtida idealbilden av hur ett samhälle skulle vara, med patriarken överst och resten av familjen (de anställda) i fallande skala under honom. I en sammanställning över Industriens bostadsförenings historia jämförde Hjalmar Olsson, som själv tidigare hade varit vd för Gustavsbergs fabriker, disponenten med en kejsare.¹⁰

Skoghallsverken var inget undantag.¹¹ Genomgående i arkivmaterialet återkommer den grundläggande uppdelningen mellan de anställda: arbetare, förmän och tjänstemän. Det kan handla om naturaförmåner, boendeförhållanden eller löner – ständigt skiljs de tre grupperna åt.¹²

Boendeformerna kan vara ett av de mer påtagliga exemplen. Den då Uddeholmsanställda arkitekten Jöran Curman upprättar 1948 ett dokument med statistik över Skoghallsverkens bostäder och en tabell visar anskaffningsvärdet för de olika bostadstyperna.¹³ Värdet för en tjänstemannabostad är 43 000 kronor, värdet för en förmansbostad är 14 500 kronor och för en lägenhet i flerfamiljshus för arbetare är värdet 8 500 kronor. Dessa hus placerades även efter samhällsrang.¹⁴ Det kan jämföras med att en av cheferna, överingenjör Arne Waller, bad om att Mörmö gård skulle renoveras för 44 200 kronor när han tog över den efter Christian Geijer.¹⁵

Uppdelningen mellan de olika grupperna av anställda reglerades även ner i detalj. Ett talande exempel är ett cirkulär från disponenten Einar Troili 1930¹⁶ som klargjorde att tapeter i tjänstemännens sällskapsrum får kosta maximalt 1,25 kronor per rulle, tapeter i förmansbostäder får inte kosta mer än 75 öre rullen medan kostnaden för arbetarnas tapeter inte får överskrida 30 öre per rulle.

¹⁰ Ann Mari Westerlind, *Industribostäder i bruksorter: Industriens bostadsförening 1945-1982* ([Stockholm] : Solna: Byggeforskningsrådet ; Distribution, Svensk Byggtjänst, 1989). s 25.

¹¹ Leif Wiklundh, *Hammarö - En hembygdsbok* (Karlstad: Nya Wermlands-Tidningens Boktryckeri, 1957). s 650.

¹² Skoghallsverken, *Reparationskostnader*, 1930b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/1.

¹³ Jörgen Curman, *Curmans utredning A.917/48.*, 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/475.

¹⁴ Hammarö kommun, *Kulturmiljöprogram för Hammarö kommun, Värmlands län*, 2017, <https://anstalld.hammaro.se/globalassets/bygga-bo-och-miljo/boende-och-miljo/mark-plan/samhallsplanering/ovriga-planer-och-program/kulturmiljoprogrammet/kmp-rapport-low-170825.pdf> [hämtad 2025-02-17]. s 155

¹⁵ Arne Waller, *Förslag till reparation av bostad nr 585 (Mörmö herrgård)*, 1946, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

¹⁶ Einar Troili, *Cirkulär ang. tapetsering i bostäder*, 1930, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/57.

När Uddeholmsbolaget 1939 ville begränsa försäljningen av diverse förnödenheter till de anställda kan man notera att alla utom arbetarna fick köpa trädgårdsredskap av arbetsgivaren.¹⁷

Ett mörkare exempel är att Skoghallsverken började flagga på halv stång vid arbetares dödsfall först 1955.¹⁸

En grupp anställda som aldrig nämns i statistiken och de standardiserade lösningarna är de med de högsta positionerna, som chefer och läkare. För dem ordnade bruket speciallösningar. Mer om det nedan.

3.2 Bostadsfrågan och trädgårdarna

Under hela den undersökta perioden – från början av 1900-talet till början av 1950-talet – var bostadsbristen i Sverige bister verklighet. Vi ska här helt kort titta på bostadsproblematiken och undersöka om trädgårdar uppfattades som en del av utmaningarna.

Med befolkningstillväxten i och industrialiseringen av Sverige följde också att mängder av människor flyttade för att kunna försörja sig.¹⁹ Städerna och industriorterna växte snabbt, men inte snabbt nog för att förse alla inflyttade med bostäder. Trångboddheten var en realitet, och med den följde sjukdomar. Inte minst den dödliga tuberkulosen.²⁰

Det fick staten att intressera sig för problemet.

1919 fick ett antal utredare, ledda av Yngve Larsson, i uppdrag att ta fram förslag på minimikrav för smålägenheter utifrån praktiska och socialhygieniska hänsyn. Två år senare var utredningen klar och gavs ut i bokform.²¹

Utredningen genomsyras av ett hälsoperspektiv där stora flerfamiljshus avfärdas som hälsovådliga medan radhus och mindre flerfamiljshus med egna ingångar förordas. Det som är intressant ur den här undersökningens perspektiv är att vikten av tillgång till trädgård går som en röd tråd genom utredningen. I flera av de olika förslagen framhålls hur man har löst den frågan. Författarna skriver till och med att trädgårdstäppor för varje familj ”är den bästa formen av gårdsutrymme”.²²

¹⁷ Einar Troili, *Cirkulär*, 1939, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/57.

¹⁸ Waldemar Hellgren, *Flaggning vid dödsfall*, 1955, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/57.

¹⁹ Lina Karlsson, Susanne Sellin & Sanne Vader, *Bostadens historia och framtida utveckling*, Examensarbete (Växjö: Linnéuniversitetet, 2012).

²⁰ Jan Sundin & Sam Willner, *Social change and health in Sweden* (Solna: Swedish National Institute of Public Health, 2007). s 157–159

²¹ Yngve Larsson, *Praktiska och hygieniska bostäder : betänkande och förslag / avgivet av jämlikt nådigt bemyndigande den 27 februari 1920 tillkallade Sakkunnige för utredning av frågan om bostadssociala minimifordringar å med allmänt understöd tillkommande smålägenheter* (Stockholm: Kungliga boktryckeriet, 1921).

²² Larsson 1921. s 27.

1933 beslutade regeringen att utreda problemen med slumbostäder i städer och andra orter och tillsatte den bostadssociala utredningen.²³ Utredningen inriktade sig i början dock främst på bostadsförsörjningen och nyproduktion av bostäder. Först i dess sista betänkande, som var klart 1947, tittade man närmare på slumbostäderna.

Det första betänkandet var klart 1935 och handlade som sagt främst om bostadsförsörjning och nyproduktion av bostäder.²⁴ I det drygt 350-sidiga dokumentet spelar trädgården vid hyresbostäder en underordnad roll. Till exempel slår utredarna fast att förvaltningen och skötseln av en hyresbostad i form av ett enfamiljshus med trädgård skulle bli för dyr. Det är en farhåga som också återkommer längre fram i utredningen.

Intressant är dock ett resonemang kring privatägda småhus, där de ökade kostnaderna för pendling till jobbet kan vägas upp av värdet av de grödor som trädgården kan ge.²⁵ Det fanns alltså en medvetenhet om hemodlingens värde.

Något längre fram i betänkandet, i ett kapitel om så kallade lamellhus, står det att kvarteren ska planeras så att varje hus får en trädgård på 30–35 meter bredd och samma längd som huset. Hur trädgårdarna är tänkta att användas nämns inte.²⁶

Slutbetänkandet kom 1947 och i dess första del nämns inte trädgårdar alls.²⁷ Den andra delen, som har underrubriken ”Saneringen av stadssamhällets bebyggelse”, består till stor del av inventeringar av slumområden i svenska städer.²⁸ Endast vid ett tillfälle nämns trädgård i mer generella termer, och då som ett potentiellt problem vid sanering eftersom en trädgårdsanläggning kan driva upp värdet på en fastighet.

Den uppmärksamhet som trädgårdarna fick i utredningen 1921 följdes alltså inte upp den stora bostadspolitiska utredningen som löpte från början av 1930-talet till andra halvan av 1940-talet.

Även industriföretagen intresserade sig för bostadsfrågan och lät 1947 arkitekten Jöran Curman ta fram en utredning kallad ”Industriens

²³ Socialstyrelsen, *Bostadssociala utredningen*,

<https://sok.riksarkivet.se/?postid=ArkisRef+SE%2FRA%2F321425> [hämtad 2025-02-24].

²⁴ SOU 1935:2, *Bostadssociala utredningen Betänkande med förslag rörande lån och årliga bidrag av statsmedel för främjande av bostadsförsörjning för mindre bemedlade barnrika familjer*, 1935, <https://lagen.nu/sou/1935:2?attachment=index.pdf&repo=soukb&dir=downloaded> [hämtad 2025-02-01].

²⁵ SOU 1935:2 1935. s 217, bil. 7

²⁶ SOU 1935:2 1935. s 221, bil. 7

²⁷ SOU 1945:63, *Bostadssociala utredningen Slutbetänkande. D. 1, Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer*, 1946, <https://lagen.nu/sou/1945:63?attachment=index.pdf&repo=soukb&dir=downloaded> [hämtad 2025-02-01].

²⁸ SOU 1947:26, *Bostadssociala utredningen Slutbetänkande. D. 2, Saneringen av stadssamhällets bebyggelse ; Organisation av låne- och bidragsverksamheten för bostadsändamål*, 1947, <https://lagen.nu/sou/1947:26?attachment=index.pdf&repo=soukb&dir=downloaded>.

arbetarebostäder”.²⁹ Perspektivet är helt och hållets industriernas och utredningen spänner från det dåvarande bostadsbeståndets tillstånd till framtida finansieringsmetoder. Bilagorna rymmer en mängd statistik från olika industriorter runt om i landet.

Även i denna utredning spelar trädgården en undanskymd roll. I förbifarten nämns att pappan i familjen kanske ägnar sig åt trädgårdstäppan eller potatislandet efter arbetet slut och att han därför för det mesta är arbetsklädd i hemmet, vilket ställer särskilda krav på möblerna.³⁰ I övrigt lyfts trädgården som fördyrande för industrin vid uthyrning av radhus och enfamiljshus.

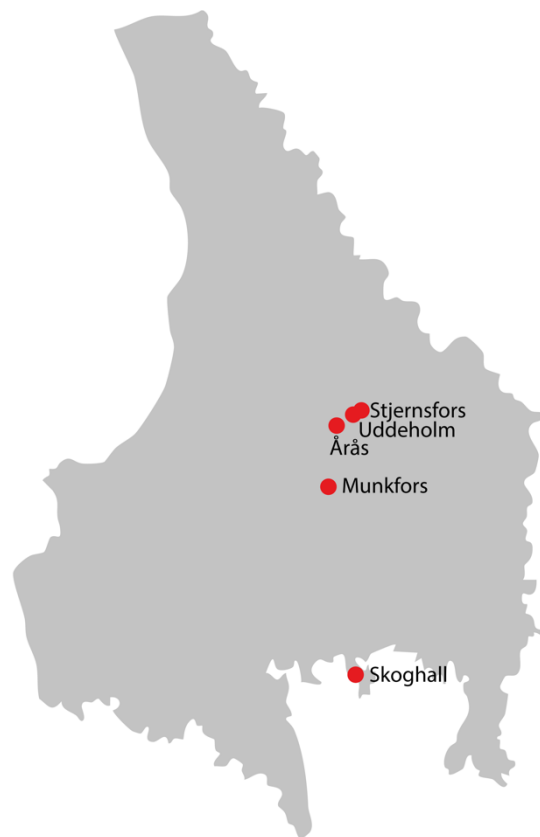
3.3 Företagen

3.3.1 Uddeholmsbolaget och Skoghallsverken

För att förstå Skoghallsverken måste man ta avstamp i ägarföretaget

Uddeholmsbolaget. Det bildades 1668 och samma år byggdes den första stångjärnshammaren. Efter några trevande decennier togs det i början av 1700-talet över av Bengt Gustaf Geijer och företagets första stora expansion inleddes.³¹ Han och hans efterföljare köpte bruk, skogar och gruvor, främst i östra halvan av Värmland. Nästa expansion inleddes när familjeföretaget 1870 ombildades till aktiebolag. Under sin storhetstid ägde bolaget en mängd gruvor, bruk och verk, både inom och utanför Värmland. Det ägde också mycket stora skogar i östra Värmland.³²

Professorn Gunnar Arpi, född i Hagfors, kallade till och med bolaget för

Figur 3. Karta över Värmland med de olika bruken markerade.

²⁹ Jöran Curman, "Industriens arbetarbostäder", i *Industriproblem* (Stockholm: Industriens Utredningsinstitut, 1943).

³⁰ Curman 1943. s170.

³¹ Ingvar Andersson, *Uddeholms historia till 1914* (Stockholm: Norstedts, 1960).

³² Klas-Erik Jakenberg, *Uddeholms aktiebolag 1870-1985 : en historisk översikt* (Karlstad: Nermans Trycksaker, 1991).

”Storfurstendömet Uddeholm” eftersom det var så stort och mäktigt i Värmland.³³

Jämfört med moderbolaget är Skoghallsverkens industrier unga. Starten 1855 var blygsam med en liten ångsåg på fastigheten Lunden. Den hade som ett långsiktigt strategiskt drag köpts av bolaget två decennier tidigare.

1913 flyttade Uddeholmsbolaget sin sågning i Munkfors till Skoghall. Därefter flyttades sulfitfabriken från Årås till Skoghall. Inom kort flyttades sulfatfabriken och den elektrokemiska fabriken i Stjernsfors ner till Hammarö.³⁴ På bara några år hade Skoghall förvandlats till en betydande industriort. Men det stannade inte vid det. Skoghallsverken växte ytterligare när ett pappersbruk byggdes 1930, och industrierna fortsatte att expandera under hela den undersökta perioden.

3.3.2 Skoghallsverken – de anställda och bostäderna

Statistiken över antalet anställda vid Skoghallsverken speglar denna expansion. Vid den äldsta ångsågen arbetade ett tiotal personer. Under 1910-talet ökade antalet anställda kraftigt och 1920 var de omkring 1 000 personer. Vid 1930-talet slut hade skaran anställda växt till cirka 1 700 och ett decennium senare räknade de drygt 2 000.³⁵

Figur 4. Flygfoto av Skoghallsverken. Okänt årtal.

Utan bostäder, ingen industri. Så kategoriskt kan bostadsfrågan sammanfattas för industrier utanför de större städerna. Skoghall var inget undantag från den regeln, utan snarare närmast ett skolboksexempel på hur en växande industri lägger stora resurser på att förse sina anställda med tak över huvudet.³⁶ Genom hela den undersökta perioden byggde Skoghallsverken bostäder. Ännu på 40-talet,

³³ Gunnar Arpi, "Storfurstendömet Uddeholm", i *Nationen och hembygden* (Uppsala: Värmlands nation i Uppsala och Värmlands nations kamratförening, 1992).

³⁴ Jan Löfgren, *Från backstuga till höghus: glimtar från samhällsutvecklingen på Skoghall* (Karlstad: Värmlandsarkiv, 2002). s 3

³⁵ Jakenberg 1991. s 688

³⁶ Jan-Olof Hesselstedt, *Skoghallstanken: från Stjernsfors till Skoghall* (Skoghall: Lunden, 1991).

när kommunerna fick ett lagstiftat ansvar för bostadsfrågan³⁷, kände sig brukets ledning fortfarande tvungen att bygga nya bostäder åt de anställda.³⁸

När den första ångsågen anlades 1855 byggdes två bostadshus för arbetarna och ett för förmannen. Totalt rörde det sig om ett tiotal personer som arbetade och levde där.³⁹ Hammarö dominerades vid den tiden av småskaliga jordbruk och fiskare och i det område som senare skulle bli samhället Skoghall låg gårdar med namn som Hälltorp och Jonsbol – namn som lever vidare som bostadsområden.⁴⁰

Som vi har sett i det föregående avsnittet dröjde det till 1910-talet innan den stora expansionen inleddes, och då började det också byggas en mängd bostäder. De olika industrierna inom Skoghallswerken ansvarade själva för bostäder för sina respektive anställda⁴¹, vilket fick till följd att varje bostadsområde kopplades till en viss fabrik. I arkivhandlingarna för respektive verksamhet går det att följa de olika byggprojekten. Kortfattade noteringar som "8-fam.bostad 607 å Vidön"⁴², "Nybyggnad af Arbetarebostäder"⁴³ och "2 fl.fam."⁴⁴ (2 flerfamiljshus) vittnar om hur arbetet fortlöpte.

Tittar man på en sammanställning från 1920 över hur mycket Uddeholmsbolagets expansion i Skoghall kostade ser man att nya bostäder stod för nära 15 procent av totalkostnaden.⁴⁵ Och då hade det byggts ett sågverk, tre fabriker, hamn och järnväg, för att nämna de stora utgiftsposterna.

Från början var fritt boende en naturaförmån för de anställda men det förändrades efter hand.⁴⁶ Dock var hyrorna fortsatt subventionerade och först i slutet av 1940-talet kvittades subventionen mot en löneförhöjning. Som vi kommer att se längre fram i denna undersökning var det ett arbete som dock tog lång tid att genomföra. De högsta cheferna hade fritt boende under hela den undersökta perioden.

Boendet i Skoghallswerkens bostäder var kopplat till tjänsten. När tjänsten upphörde skulle den boende flytta ut.⁴⁷ Det gällde hög som låg. Vräkningsbesked i arkivet vittnar om att arbetarna inte alltid hade lätt att finna en ny bostad, och därför dröjde sig folk kvar. Till exempel bytte chaufför Karl Gustaf T Karlsson

³⁷ Sveriges riksdag, *Lag (1947:523) om kommunala åtgärder till bostadsförsörjningens främjande m.m.*; 1947, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-1947523-om-kommunala-atgarder-till_sfs-1947-523/ [hämtad 2025-02-24].

³⁸ Nils Danielsen, "Näringslivet och bostadsfrågan", *Vi Uddeholmare* 1945:1 (1945).

³⁹ Löfgren 2002.

⁴⁰ Hammarö kommun 2017.

⁴¹ Skoghallswerken, *Bostäder vid Skoghallswerken*, 1942, Skoghallswerken, SE/VA/51153/F 2.

⁴² Skoghallswerken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och Fördelningskonto 1921–1922*, 1922, Skoghallswerken, SE/VA/51153/G 6 d/1.

⁴³ Skoghall Sägverk, *Skoghall Sägverks kassabok No 2 1918*, 1918, Skoghallswerken, SE/VA/51153/G 8 a/67.

⁴⁴ Skoghallswerken, *Antal under 1950 färdigställda lägenheter i Uddeholms AB:s nybyggen i Skoghall*.

⁴⁵ Jakenberg 1991. s 272.

⁴⁶ Wiklundh 1957. s 727.

⁴⁷ Skoghallswerken, *Hyreskontrakt*, 1948, Skoghallswerken, SE/VA/51153/F 2/44.

arbetsgivare, men flyttade inte ut. Skoghallsverken gick då till länsstyrelsen för att få honom vräkt.⁴⁸ Lika dramatiskt gick det inte till när överingenjör Christian Geijer lämnade Mörmö gård efter att ha levt en stor del av sitt liv där, men han uttryckte ändå saknad.⁴⁹

3.3.3 Din bostad speglade din tjänst

Industriarbetarna i Sverige bodde trångt. Ännu på 1936 bodde mer än hälften av dem i ett rum och kök, eller mindre.⁵⁰ Exakt hur det såg ut i Skoghall har inte gått att få klarhet i, men det finns inga tecken på att situationen skilde sig markant från resten av landet.

Figur 5. Ritning på arbetarbostad i Lillängen 1917.

Skoghallsverken byggde olika typer av flerfamiljsbostäder. Vanligast tycks fyrafamiljshus och åttafamiljshus ha varit. Lägenheterna bestod av just ett rum och kök per familj. I fyrafamiljshusen hade lägenheterna en egen ingång.

De ogifta männen hänvisades till gavelrum, baracker och ungarlshotell. Men bostadsbristen var trots alla nybyggnationer en realitet och i Skoghall hände det att ungarlen gifte sig och att frun flyttade in i hans ungarlsrum, något bolaget försökte motverka.⁵¹

Det har inte gått att se att barackerna och ungarlshotellen försågs med trädgårdar eller att det odlades där.

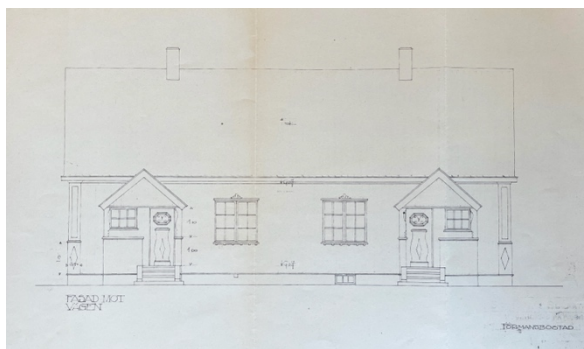
⁴⁸ S.A. Swedberg, *Kungl. Maj:ts Befallningshavare i Värmlands län. D b5-39-Ad/1949*, 1949, Värmlandsarkiv, SE/VA/51153/F 2/346.

⁴⁹ Gunnar Porrvik, "Brukstjänstemannen som pensionerad", *Vi Uddeholmare*, , vol. 1950, nr 7.

⁵⁰ Curman 1943. s 54.

⁵¹ August Herlenius, *Cirk. 240*, 1942, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/52.

Lite rymligare var förmansbostäderna. De var oftast byggda som parhus (figur 6), ibland med en inredd vindsvåning. På bottenplan hade de ofta ett kök och två rum och på övervåningen ytterligare något rum. Välbevarade byggnader från 1920 av den här parhustypen finns kvar i Edsviken. Under slutet av den undersökta perioden byggdes det också små enfamiljshus åt förmännen.⁵²

Figur 6. Ritning på förmansbostad 1918.

Tjänstemännen bodde i ännu rymligare bostäder. Beroende på vilket typ av tjänsteman det rörde sig om kunde handla om allt från ett parhus i trä via parhus av tegel till fristående villa. Men i grova drag handlade det om standardiserat boende.

De högsta chefernas boende faller utanför alla former av standardisering. Cheferna för moderbolaget Uddeholmsbolaget bodde i de gamla herrgårdarna runt Rådasjön.⁵³ I Skoghall var läget lite annorlunda. För disponenten byggdes en herrgårdsliknande byggnad norr om industrierna på en udde i Vänern, och följaktligen fick den namnet Udden. Överingenjören, som var nummer två i Skoghallsverkens befälsordning, bodde på Mörmö gård. I Edsviken bodde bland annat chefer för de olika industrierna och olika höga ingenjörer, som Arvid Blomberg (figur 7). Inne i Skoghall byggdes på 1910-talet en villa för läkaren Astrid Cleve.⁵⁴

Figur 7. Fasadritning för ingenjör Arvid Blombergs bostad.

Alla dessa bostäder byggdes efter de boendes önskemål, och tycks också i viss mån ha byggts om när nya chefer tillträdde.

Egnahemsrörelsen hamnar utanför denna undersökning eftersom husen var privatägda, men den måste ändå nämnas eftersom den var en viktig del i Uddeholmsbolagets bostadspolitik. 1925 byggdes de första egna hemmen i Skoghall, med bolagets stöd.⁵⁵ Fem år senare styrde Uddeholmsbolagets upp

⁵² Förslag till förmansbostad Skoghall-verken, Uddeholms AB, 1942, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/7.

⁵³ Jakenberg 1991.

⁵⁴ Skoghallsverken, *Dr Cleves bostad*, 1918b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

⁵⁵ Löfgren 2002.

arbetet genom "Instruktion rörande egnahemsverksamheten vid Uddeholm A/B tillhöriga verk".⁵⁶ I mitten av 1940-talet bodde 229 arbetare i egna hem i Skoghall.⁵⁷

I slutet av den undersökta perioden började Skoghallswerken även bygga flerfamiljshus med bostadsrätter, men de ligger utanför denna undersökning eftersom de också är en form av privat ägande.

3.3.4 Begreppet "planering"

Under den här undersökningen var det slående hur sällan ordet "trädgård" återfinns, med tanke på hur omfattande nybyggnationen av bostäder var. Det går att finna åtskilliga bygginstruktioner av olika typer av bostäder, men de innehåller aldrig det ordet. Det är dock orimligt att anta att marken vid bostäderna inte ställdes i ordning i samband med byggnationen, inte minst med tanke på att bruket sedan bekostade växtmaterialet för en del trädgårdar, vilket vi ska se längre fram.

Förklaringen visade sig ligga i ordet "planering" som återkommer både i bygginstruktionerna och i redovisningen av byggkostnader. Enligt Svenska Akademien ordbok kan ordet "planera" betyda att "befria från upphöjningar l. fördjupningar, jämna, nivellera"⁵⁸ när det används i samband med mark.

Så tycks substantivformen av ordet användas här. I bokföring av Skoghallswerkens omkostnader från 1920-talet används posten "Trädgårdsland & planeringar"⁵⁹. I en sammanställning från 1936 av byggkostnaderna för bostäderna åt ingenjörerna Porrvik och Dahlén finns posten "Plansprängning, planering, stängsel"⁶⁰. I arbetsbeskrivningen till bygget av nya arbetarbostäder 1944 finns punkten "Planerings- och återställningsarbeten" under rubriken "Schaktnings-, sprängnings- och planeringsarbeten m.m."⁶¹. Under den punkten förklaras också att tidigare bortschaktade och omhändertagna massor används vid återställningen.

Detta är tre exempel av många i materialet.

Det går att dra slutsatsen att "planering" i samband med att bostäder byggs betyder att ställa i ordning marken runt huset. Men exakt vad det innebär framgår inte.

⁵⁶ Eva Vikström, *Bruksandan och modernismen: brukssamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935-1975* (Stockholm: Nordiska museet, 1998). s 24

⁵⁷ Löfgren 2002.

⁵⁸ "Planera", i *Svenska Akademiens ordbok* (1953).

⁵⁹ Skoghallswerken 1922.

⁶⁰ Skoghallswerken, *Byggkostnaderna för bostäderna år ingenjörerna Porrvik och Dahlén*, 1936b, Skoghallswerken, SE/VA/51153/F 4 a/3.

⁶¹ Gustaf Birch-Lindgrens Arkitektkontor, *Arbetsbeskrivning till byggnadsarbeten för nybyggnad av bostadshus av trä för Skoghallswerken, Skoghall*, 1944, Skoghallswerken, SE/VA/51153/F2/70.

3.3.5 Skoghallsverken och fruktträden

Tar vi oss tillbaka till tiden för Skoghallsverkens första stora expansion – alltså 1910- och 1920-talen – var fruktträd så viktiga att värdet på en fastighet ökade om man planterade sådana där. Åtminstone ur statens perspektiv.

Hösten 1927 samlade staten in uppgifter om fastigheter för att göra en landsomfattande fastighetstaxering som sedan skulle ligga till grund för de kommande årens fastighetsskatter. Moderbolaget Uddeholmsbolaget var den skattskyldiga parten för Skoghallsverkens fastigheter. I det underlag som bolaget skickade in⁶² till står det listat:

Äppelträd: 300 st

Päronträd: 58 st

Körsbärsträd: 61 st

Plommonträd: 111 st

Drygt ett decennium in i Skoghallsverkens expansion fanns det alltså en mängd fruktträd vid dess bostäder. Men som vi strax ska se var de inte jämnt fördelade.

När nästa stora taxering genomfördes 1938 finns det inga uppgifter om fruktträd i underlaget som Uddeholmsbolaget skickar in⁶³. Det har här inte gått att reda ut varför, men det är tydligt att statens intresse för invånarnas trädgårdar inte hade svalnat. Tittar man på underlaget från arbetare som hade byggt sina egna hem i Skoghall så ser man nämligen att de detaljerat skulle redovisa både fruktträd och olika typer av bärbuskar⁶⁴.

I 1952 års fastighetstaxering finns det åter en sammanställning av fruktträden på brukets fastigheter.⁶⁵ Den här gången är träden också indelade i åldersgrupper.

Antal fruktträd	Äppelträd	Päronträd	Plommonträd	Körsbärsträd
Planterade år 1940 och tidigare	258	48	40	26
Planterade åren 1941–1945	121	41	12	3
Planterade 1946 eller senare	287	51	32	21

Denna sammanställning är inte nedbruten efter bostäder eller områden så det går inte se hur fruktträden var fördelade.

⁶² Uddeholmsbolaget, *Taxering 1928 Uddeholms aktiebolag*, 1927a, Landskontoret i Värmlands län, GIII L:211.

⁶³ Uddeholmsbolaget, *Taxering 1938 Uddeholms aktiebolag*, 1937, Landskontoret i Värmlands län, GIII L:211.

⁶⁴ Johan August Nilsson, *Allmän fastighetsdeklaration för fastighetstaxering 1938 och för jordbruksräkning*, 1937, Värmlandsarkiv.

⁶⁵ Uddeholms Aktiebolag, *Allmän fastighetsdeklaration för fastighetstaxering 1952*, 1951, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/346.

3.4 Arbetarnas trädgårdar

Arbetarnas trädgårdar är de trädgårdar som är minst synliga, både i litteraturen och i källmaterialet, under den undersökta perioden. Vid deras bostäder arbetade inga bruksavlönade trädgårdsmästare. Ingen ritade upp trädgårdarna och bruket fyllde inte dem med fruktträd och bärbuskar. Inte förrän i slutet av den undersökta perioden börjar det hända något med Uddeholmsbolagets intresse för trädgårdarna vid arbetarbostäderna.

Men ändå fanns det trädgårdar vid brukets arbetarbostäder. Bilder från 1900-talets början visar potatisland och rader med störbönor, det går att se äppelträd och hallonbuskar. Och vid farstukvistarna klänger vildvin.

I boken ”Skoghallstanken: från Stjernsfors till Skoghall” beskrivs hur många arbetare odlade potatis för att dryga ut sin mathållning under den första stora expansionen på 1910- och 1920-talen.⁶⁶ Till lägenheten hörde också del i ett trädgårdsland och en del höll höns och hushållsgris. I boken finns ett citat av fabriksarbetaren Efraim Berglund som flyttade till Skoghall 1926: ”Familjerna hade egen gris, en del hade ko och kanske höns. Vi satte vår egen potatis.”

Att finna spåren efter hur Skoghallverket förhöll sig till trädgårdarna vid arbetarbostäderna är att lägga ett pussel där en del bitar saknas.

3.4.1 Arbetarbostädernas trädgårdar anläggs

Som vi har sett tidigare i undersökningen byggde de olika industrierna under Skoghallsverken bostäder under hela perioden.

Tittar man närmare på bygghandlingar för nya arbetarbostäder ser man snart ett mönster. En del av dem kan innehålla en instruktion om att bana av matjorden och förvara den nära byggarbetsplatsen⁶⁷ medan andra kan nämna att marken ska jämnas till när arbetet är klart.⁶⁸ Men beskrivningarna innehåller inga uppgifter om trädgårdar.

I slutet av den undersökta perioden, till tidigt 1950-tal, är frånvaron av trädgård mer uttalad. I en arbets- och materialbeskrivning från 1951 för byggnad 734 på Vidön, ett flerfamiljshus för arbetare, står det uttryckligen att planering av tomten inte ingår.⁶⁹ Men det står också att befintliga prydnadsträd ska skyddas under bygget och att andra träd inte får fällas utan tillstånd. Det går också att utläsa att

⁶⁶ Hesselstedt 1991.

⁶⁷ Skoghallsverken, *Arbetarbostäder för Skoghalls sulfatfabrik Arbetsbeskrivning*, 1917, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/209.

⁶⁸ Gustaf Birch-Lindgrens Arkitektkontor 1944.

⁶⁹ Skoghallsverken, *Arbets- och materialbeskrivning till bostadshus i träd vid Uddeholms Aktiebolag*, 1951, Värmlandsarkiv, SE/VA/51153/F 2/301.

någon annan i ett senare skede ska lägga på matjord och anlägga gräsmattor. Men vem eller vilka finns det inga spår av i det samlade materialet från detta byggprojekt.

Ytterligare några pusselbitar finns i bokföringen av Skoghallsverkens omkostnader för bostäder. I den äldsta räkenskapsboken för omkostnaderna, för åren 1921–22, finner man kolumnen "Trädgårdsland och planeringar" för arbetare, förmän och tjänstemän.⁷⁰ De nio högsta tjänstemännen och cheferna redovisades separat. Detta en kolumn som återkommer i sammanställningarna fram till och med 1936 när det gäller arbetarna.⁷¹⁷² Därefter används endast ordet "planeringar" för den kolumnen.⁷³⁷⁴⁷⁵

En lös handling i Skoghallsverkens arkiv från 1950 innehåller en kostnadsberäkning för bostäderna under 1951.⁷⁶ Enligt den skulle "gårdsplaner och trädgårdar" vid arbetarbostäderna kosta 35 000 kronor. Än en gång finns det ingen närmare förklaring vad arbetet innebär.

Fram till mitten av 1930-talet la alltså Skoghallsverken pengar på att ställa i ordning trädgårdar och trädgårdsland vid arbetarbostäderna – åtminstone på en grundläggande nivå. Därefter har bruket åtminstone ställt i ordning marken efter att husen stod klara, och kanske har även mer trädgårdslika inslag lagt till tomterna utan att det har dokumenterats.

Bortsett från ett enda undantag – mer om det längre ner – finns det inte några spår av att företaget köpte in fruktträd, bärbuskar eller prydnadsväxter till arbetarbostädernas trädgårdar. Tvärt om finns det ett tydligt tecken på att det inte skedde.

3.4.2 Arbetarbostäderna och fruktträden

I den fastighetstaxering som genomfördes 1927⁷⁷⁷⁸ och som berättas om här ovan redovisar alltså Uddeholmsbolaget över 500 fruktträd. Men tittar man närmare på

⁷⁰ Skoghallsverken 1922.

⁷¹ Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och Fördelningskonto 1925–1929*.

⁷² Skoghallsverken, *Bruksomkostnader bostäder 1930–1936*, 1936a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/5.

⁷³ Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och och tomter Fördelningskonto Uddeholm Lantbruket 1935–1939*, 1939, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/6.

⁷⁴ Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och och tomter Fördelningskonto Uddeholm Avlöningar Lantbruket Tillfälliga konton 1940–1944*, 1944, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/7.

⁷⁵ Skoghallsverken, *Allmänna omkostnader Bostäder Uthyrda lokaler Fördelningskonto Uddeholm Fördelningskonto Skoghall Avlöningar Arbetarnas förmåner 1945–*, 1945, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/8.

⁷⁶ Börje Åstrand, *Beräknade kostnader och intäkter för bostäder år 1951*, 1950, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

⁷⁷ Uddeholmsbolaget 1927a.

⁷⁸ Uddeholmsbolaget, *Taxering 1928 Uddeholms aktiebolag*, 1927b, Landskontoret i Värmlands län, GIII L:11.

materialet finner man att den första redovisningen därefter är nedbruten på en rad mindre områden, indelade efter bostadstyper. Av alla området med arbetarbostäder är det bara ett där Uddeholmsbolaget deklarerar fruktträd. Det är Lunden som hade 44 fruktträd. Med undantag för sex fruktträd vid en förmansbostad så står resten vid tjänstemannabostäderna och chefsbostäderna. Längre fram i denna redogörelse ska vi möta riktlinjerna som förklarar hur detta kommer sig.

3.4.3 Lundens 44 äppelträd

Här är det värt att stanna upp ett ögonblick för det finns en historia att berätta om Lundens 44 äppelträd.

Skoghallsverkens arkiv är, som vi redan har sett, ostrukturerat och svårt att söka i. Inte sällan dyker det upp handlingar som visar att ett större material finns, eller har funnits, men det går inte att räkna ut var det skulle kunna finnas idag.

Tre brevkopior från vårvintern 1918 är ett exempel på detta, och eftersom de handlar om ett förslag om att anlägga trädgårdar vid arbetarbostäderna är de extra kittlande.

Breven skrevs under en period av knappt två månader av Christian Geijer, chef för sulfittfabriken. Det första gick den 7 februari till trädgårdsmästare G. Cederholm och när man läser det förstår man att han hade lämnat anbud på en trädgårdsanläggning vid arbetarbostäder.⁷⁹ Christian Geijer ber om ett möte för att höra trädgårdsmästarens plan för anläggningen.

Drygt en vecka senare skickade han ett brev till Hammarö handelsträdgård och bad om en rättad karta över ett förslag till en trädgårdsanläggning vid arbetarbostäderna vid Skoghall, och att få fruktträden utmed vägen utbyta mot prydnadsträd.⁸⁰ Han skriver att innan han kan anta anbudet ber han om uppgifter om åldern på alla träden och plantorna och om vilka sorters fruktträd och bärbuskar som var tänkta för platsen.

⁷⁹ Geijer Christian, *Herr Trädgårdsmästare G. Cederström*, 1918b, Värmlandsarkiv, SE/VA/51153/F2/70.

⁸⁰ Chritian Geijer, *Betr. trädgårdsanläggning*, 1918, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

Den 28 mars skriver så Christian Geijer det tredje brevet.⁸¹ Det är ställt till trädgårdsmästare C.H. Granqvist, som arrenderade Stadsträdgården i Karlstad och som dessutom både ritade trädgårdar och drev plantskola. Han skriver: ”Kring våra arbetarbostäder ämna vi utföra trädgårdsanläggning av fruktträd, bärbuskar och prydnadsträd och taga oss friheten vända oss till Eder med begäran om råd i omskrivna sak. Vi föreslå som lämpligt ett besök av Eder på platsen samt emotse benäget meddelande om när detta bäst passar Direktören.”

Christian Geijer behövde helt enkelt professionella råd inför projektet.

Uppenbarligen har det funnits både en förfrågan till de två första mottagarna om anbud på en trädgårdsanläggning vid arbetarbostäderna och åtminstone ett förslag. Inget av detta har gått att finna i arkivet.

Det går dock att lägga ett pussel. Breven är skrivna våren 1918. Vi det laget stod den största delen av bostadsområdet Lunden klart.⁸² Merparten av de boende där arbetade på sulfittfabriken.⁸³ Uddeholmsbolaget deklarerade, som vi precis har sett, för 44 äppelträd på Lunden 1927.

Detta talar för att projektet blev av och att sulfittfabriken bekostade fruktträd, bärbuskar och andra trädgårdsväxter vid arbetarbostäderna i Lunden.

Mycket tyder dock på att det var engångshändelse. Inget annat område med arbetarbostäder hade äppelträd 1927. Och med ett undantag hade inte heller förmansbostäderna det. Ingenstans i arkivet finns det spår av att Skoghallsverkens senare skulle ha bekostat fruktträd eller andra trädgårdsväxter till arbetarna.

Figur 8. Kopia av Christian Geijers brev till C.H. Granqvist.

3.4.4 Husdjuren vid arbetarbostäderna

Som vi har sett i litteraturen finns det noteringar om att de boende i arbetarbostäderna vid de svenska industrierna – åtminstone under den första halvan av den undersökta perioden – ofta hade olika sorters husdjur för att dryga ut mathållningen eller ekonomin. Så var fallet även i Skoghall.

⁸¹ Geijer Christian, *Herr Trädgårdsmästare C.H. Granqvist*, 1918a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/209.

⁸² Jakenberg 1991. s 687

⁸³ Hammarö kommun 2017.

I 1928 års taxering⁸⁴⁸⁵ går det att se att alla grupper av anställda, från arbetare till högsta tjänstemän, hade husdjur som Uddeholmsbolaget skattade för. Här följer arbetarbostäderna område för område:

- Lillängen, 22 lägenheter: 17 svin över 3 månader, 210 höns
- Rölon, 10 lägenheter: 8 svin över 3 månader, 180 höns
- Björkhagen, 10 lägenheter: 200 höns
- Lunden, 28 lägenheter: 2 svin över 3 månader, 220 höns, 10 bisamhällen
- Bruket, 26 lägenheter: 6 svin över 3 månader, 260 höns
- Vidön, antal lägenheter saknas: 25 svin över 3 månader, 260 höns

Utifrån taxeringen går det inte att säga något om hur ägandet såg ut, om djuren tillhörde enskilda familjer eller om man samägde djur. Uddeholmsbolaget beskattades utan åtskillnad för sina anställdas djur.

Däremot går det att säga att Skoghallsverken åtminstone under ett skede hade uppsikt över arbetarnas svin- och höns hus. I arkivet finns två listor från 1929 över anställda som har svin- och/eller höns hus. Den ena listan gäller Skoghall⁸⁶ och den andra Vidön⁸⁷. Sammanlagt är 230 anställda uppräknade. Dessa listor får ses som en ögonblicksbild, och det är möjligt att det i arkivet finns fler listor från andra perioder. Eller att tidigare eller senare listor inte arkiverades.

Från samma år finns också ett antal hyreskontrakt för mark för svin- och höns hus. Ett exempel är fabriksarbetaren Anton Selin som den 25 februari skriver under ett kontrakt för mark för ett kombinerat svin- och höns hus⁸⁸ som han ska bygga. Hyran är kostnadsfri "tills vidare" men med kontraktet förbinder sig Anton Selin att hålla byggnad och plats rengjorda och i ordning och han ska följa "de ordningsregler och brandföreskrifter som lämnas av hyresvärden och vederbörande hälsovårdsnämnd".

Så såg de standardiserade hyreskontrakten ut för alla anställda.

Det finns även tecken på att Skoghallsverken understödde arbetarnas djurhållning. Vid ett stickprov i bokföringen för nybyggnationer finns för året 1920⁸⁹ kolumnen "Diverse svinhus uppförda av arbetarna själva" och i den kostnader på sammanlagt 2 022,01 kronor.

⁸⁴ Uddeholmsbolaget 1927a.

⁸⁵ Uddeholmsbolaget 1927b.

⁸⁶ Skoghallsverken, *Förteckning över innehavare av höns- och svinhus på Skoghall*, 1929a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/60.

⁸⁷ Skoghallsverken, *Förteckning över innehavare av höns- och svinhus å Vidön*, 1929b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/60.

⁸⁸ Skoghallsverken, *Hyreskontrakt*, 1929c, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/148.

⁸⁹ Skoghallsverken, *Nybyggnader 1920*, 1920, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 ea/3.

3.4.5 Värdet av arbetarbostädernas trädgårdar

Även om arbetarna betalade hyra för sina bostäder så var den lägre än det bedömda marknadsvärdet. Under 1940-talet pågick därför ett arbete med att höja hyrorna och växla över subventionen till en löneökning. Det var en fråga som Sågverksförbundet drev nationellt. I ett konfidentiellt cirkulär från 1941 uppmanar förbundet sina medlemmar att ”ofördröjligen ingångsätta värdering” av bostäderna.⁹⁰

Vi ska inte fördjupa oss i hela processen – som drog ut över många år – utan väljer här att titta på det formulär som Skoghallsverken använde. För att värdera bostaden tittade man på sådant som bostadens yta, matkällare, kylskåp och badrum, för att ta några exempel. Här fanns också posten ”Trädgårdstillägg”.

När man granskar ett exempel för flerfamiljshus 447 i området Lunden från 1952⁹¹ ser man att tillägget för att ha tillgång till trädgård var fem kronor. Det ska ställas i relation till att det totala värdet för en för enrumslägenhet med kök och utan toalett och badrum var 515 kronor. Och det är ett förhållande som är genomgående i de exempel som har hittats i arkivet.

När marknadshyror för arbetarbostäderna skulle räknas ut tog man alltså upp tillgång till trädgård. I flertalet av exemplen som har återfunnits i arkivet har arbetarna haft tillgång till trädgård. Men den stod alltså för en närmast försumbar del av det sammanlagda värdet.

3.4.6 Och ändå fanns där trädgårdar

Vi har nu sett att de skriftliga källorna, både i litteraturen och i Skoghallsverkens arkiv, är fåordiga om trädgårdarna vid brukets arbetarbostäder. Men det betyder inte att det inte fanns trädgårdar. För det gjorde det.

Fotografier från den undersökta perioden visar att åtskilliga av flerfamiljshusen hade olika former av trädgårdar. Vi börjar i området Lunden.

⁹⁰ Torsten Thornander, *Cirkulär nr 11/1941*, 1941, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/442.

⁹¹ Skoghallsverken, *Hyresvärdering bostad 447*, 1952b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/48.

Figur 9. Området Lunden. Okänt årtal.

Figur 9 är den äldsta bilden av området Lunden – också har kallats Åråskolonin, Kolonien och Rödgrindsgärdet – som har hittats. Bilden är odaterad, men det finns ännu ingen växtlighet vid flerfamiljshusen som enligt taxeringsuppgifterna byggdes mellan 1915 och 1920.⁹²

Figur 10. Området Lunden till vänster i bild. Omkring 1920.

⁹² Uddeholmsbolaget 1927a.

Granskar man figur 10 nära ser man att det finns häckar och vad som kan vara små träd framför det närmaste huset till vänster, i det område som kallas för Lunden. Framför huset, från fotografen sett, står ett vitt trädgårdsmöblemang.

Figur 11. Området Lunden till vänster i bild. Okänt årtal.

Figur 11 visar samma vy som figur 10, men med ytterligare ett flerfamiljshus närmast kameran. Det finns inget årtal angivet i hembygdsföreningens bildbank för detta hus, men det bör vara taget under den här undersökningens period eftersom Bruksgatan ännu är oasfalterad. Det går här att tydligt se uppvuxna trädgårdar. Närmast kameran står ett hallonland som torde ha tillhört ett hus som skymms av björken till vänster i bild. Häckarna utmed gatan är nu tätväxta och välklippta.

Figur 12. Området Lillängen som nybyggt.

Nästa område med arbetarbostäder som vi undersöker är Lillängen. Också det byggdes i slutet av 1910-talet⁹³ och bestod av två rader av flerfamiljshus som idag alla är rivna. Den äldsta bilden är figur 12 som bör vara tagen omkring 1919 med tanke på att det helt saknas växtlighet. Det skulle dock komma att förändra sig.

⁹³ Uddeholmsbolaget 1927a.

Figur 13. Området Lillängen.

Alla de små vita prickar på figur 13 är potatisblommor. Någon bevarad förklaring till att all mark framför flerfamiljshusen i Lillängen är ett enormt potatisland finns inte. Granskar man bilden nära ser man att det står en rad små träd eller buskar utmed vägen mellan husen. De ger intryck av att vara nyplanterade. Kanske var detta ett sätt att bereda marken efter att husen vara färdigbyggda, i en tid då mat fortfarande var en bristvara. I så fall är bilden tagen våren 1920.

Figur 14. Vy av Lillängen, Skoghall.

På figur 14 har de små träden i området Lillängen vuxit till sig och det går att se att de har stagats upp med stolpar. En person tycks ägna sig åt trädgårdsarbete, men det går inte att se vilka typer av växter som finns i trädgårdarna.

Figur 15. Lillängen, Skoghall.

På fotot i figur 15 går det att se att träden som står utmed vägen har vuxit till sig. Det går också att se att det finns odlingsbäddar i trädgårdarna närmast i bild, även om de saknar grödor då det är vinter.

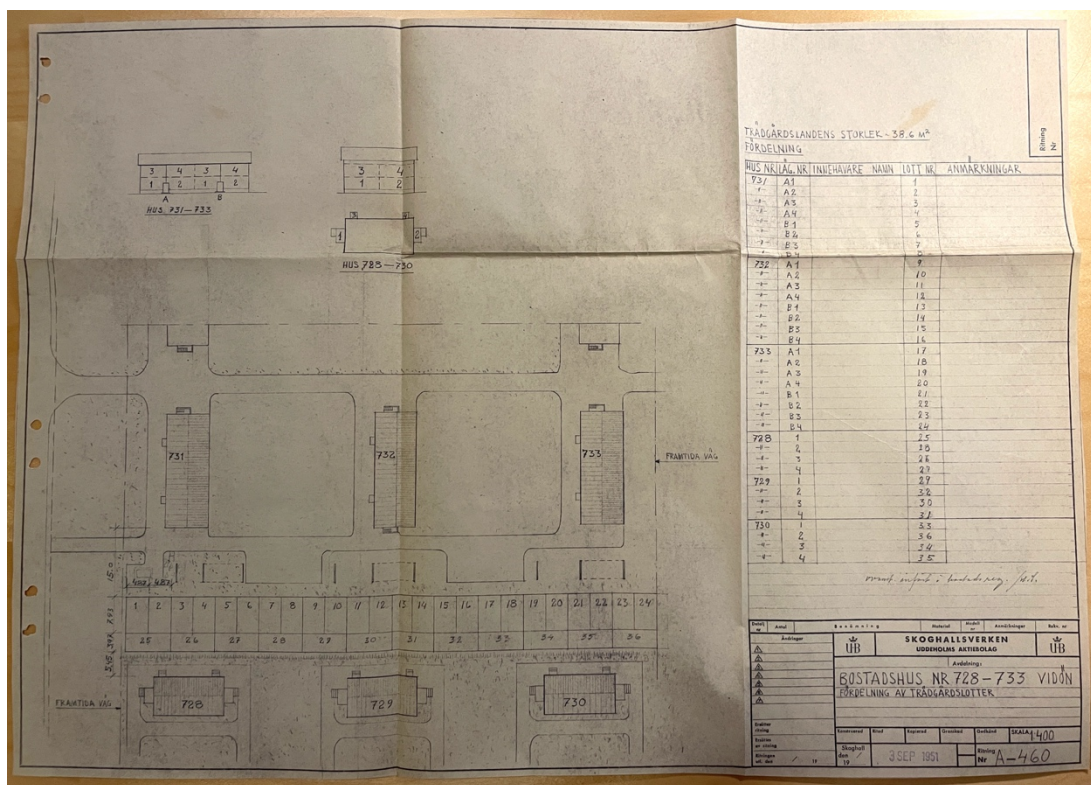

Figur 16. Bostadsområde Bruket.

I arkivmaterialet sticker områdena Lunden och Lillängen ut när det kommer till antal fotografier med trädgårdar. Men det finns också platser som troligen inte lämpade sig för odling. Ett av dem är Bruket, ett bostadsområde som låg nära fabrikerna och som idag är rivet. Figur 16 är med stor säkerhet tagen från en hög fabriksskorsten och visar arbetarbostäder och förmansbostäder. Ingen av dem har trädgårdar eftersom det saknas ett fruktbart jordlager. Förstorar bilden ser man fläckar av berg i dagen runt byggnaderna.

3.4.7 Odlingslotter – ett förbryllande fragment

I en mapp med titeln "Budgetering år 1948–1949" ligger en situationsplan över bostadshusen 728–733 på Vidön och mellan dem finns 35 odlingslotter inritade (figur 17). På planen finns också en förberedd men tom lista över vilka som har tillgång till lotterna. Lotternas storlek är noggrant angiven till 38,6 kvadratmeter och planen är stämplad 3 september 1951.

Figur 17. Situationsplan med odlingslotter.

Ingenstans har det återfunnits uppgifter om att odlingslotterna verkligen anlades. Ett besök på platsen den 9 februari 2025 (figur 18) ger inte heller några antydningar till att det har funnits odlingslotter på platsen.

Figur 18. Fotografi från Vidön 2025.

Dock är det tydligt att Skoghallsverken för 74 år sedan fann det mödan värt att rita upp situationsplanen med lotterna.

Däremot finns det tydliga spår i arkivet av att trädgårdarna vid de tre större flerfamiljsbostäderna – alltså hus 731, 732 och 733 – kan ha fått sin utemiljö ritad av en arkitekt. I ett förslag till överingenjör Kjellgren skrev Ralf Samuelson att planteringarna ska ordnas så snabbt som möjligt och att arkitekt Caldén är anlita för att ta fram en plan.⁹⁴

3.5 Förmännens trädgårdar

I mångt och mycket liknar förutsättningarna för förmännen dem för arbetarna. Det begränsade källäget är också likartat, men exemplen är betydligt färre eftersom antalet förmansbostäder var betydligt lägre än antalet arbetarbostäder.⁹⁵ En sak skiljer sig dock i grunden åt: förmansbostäderna hade egna trädgårdar, om man här med ”trädgård” syftar på ett stycke mark som de boende hade exklusiv tillgång till.

⁹⁴ Ralf Samuelson, *Med anledning av de förfrågningar, som den 31 maj från hyresgästerna i bostadshusen 731, 732 och 733 på Vidön ingått till överingenjör Kjellgren, föreslås följande åtgärder.*, 1949, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

⁹⁵ Skoghallsverken 1942.

Som vi såg i avsnittet om bostäder var förmansbostaden oftast ett parhus i trä och under slutet av den undersökta perioden byggdes det också små enfamiljshus åt dem.

3.5.1 Förmansbostädernas trädgårdar anläggs

I räkenskaperna för Skoghallsverkens omkostnader för bostäder åren 1921–1922⁹⁶ och 1924–1930⁹⁷ finns posten "Trädgårdsland och planeringar". Precis som med arbetarbostäderna finns det alltså upptecknat att bruket i början av den undersökta perioden anlade trädgårdsland när de byggde nya förmansbostäder. Därefter görs ingen sammanfattning av kostnaderna för förmansbostäderna, och i redovisningen för de enskilda byggnaderna finns bara kolumnerna "Byggnad" och "Övriga kostnader".⁹⁸ Dock borde det inte vara ett alltför djärvt antagande att den nya förmansbostäderna – precis som de nya arbetarbostäderna – försågs med trädgårdsland, åtminstone till mitten av 1930-talet.

Även för förmansbostäderna går det alltså att dra slutsatsen att tomterna ställdes i ordning och försågs med ett lager jord när byggnaderna var klara. Och att de, åtminstone under den första delen av den undersökta perioden, också fick trädgårdsland. Men längre än så går det inte att dra slutsatserna utifrån det material som har undersökts.

3.5.2 Förmansbostäderna och fruktträden

Precis som för arbetarbostäderna finns det inga uppgifter om att Skoghallsverken stod för några fruktträd vid förmansbostäderna. Som tidigare nämnts fanns det några fruktträd vid en förmansbostad. Det handlar dock om endast en fastighet på Vidön och där stod det fem äppelträd och ett päronträd. Det har inte gått att få klarhet i varför just denna förmansbostad hade fruktträd.

3.5.3 Husdjuren vid förmansbostäderna

Tittar man på Uddeholmsbolagets underlag för 1928 års taxering ser man att även förmännen med familjer höll husdjur för att dryga ut mathållningen eller stärka hushållskassan.

I sammanställningen har förmansbostäderna i Edsviken och inne på bruket slagits samman. Det fanns sammanlagt 16 bostäder och vid dem hölls det 90 höns och sex svin som var över tre månader gamla.

⁹⁶ Skoghallsverken 1922.

⁹⁷ Skoghallsverken, *Bruksomkostnader 1924–1930*, 1930a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/56.

⁹⁸ Skoghallsverken 1936a.

I listorna över anställda på Skoghall⁹⁹ och Vidön¹⁰⁰ som hade höns- och svinhus återfinns några förmän. Däremot har inga hyreskontrakt tecknade med förmän för mark till höns- och svinhus återfunnits i arkivet, men de bör ha funnits.

3.5.4 Och där fanns trädgårdar

Bildläget när det gäller förmansbostäderna är magert jämfört med det för arbetarbostäderna. Men några bevarade fotografier finns det.

Figur 19. Förmansbostäder vid Materialgården, Bruket.

Vid Materialgården som låg inne på bruksområdet fanns det ett antal bostäder som numer är rivna. Figur 19 visar en förmansbostad med ett par fruktträd. Någon annan odling går inte att identifiera. Även här syns berg i dagen, vilket var det normala inne på bruksområdet.

⁹⁹ Skoghallswerken 1929a.

¹⁰⁰ Skoghallswerken 1929b.

Figur 20. Förmansbostad 236 på Bruket.

Vid förmansbostad 236 i området Bruket finns det en köksträdgård till höger om huset (figur 20). Förstorar man bilden ser det ut att vara ett potatisland. Framför den ligger en blomsterbädd. Bildens årtal är okänt men den unga kvinnans klädsel visar att fotografiet är taget inom den undersökta perioden.

Figur 21. Förmansbostäder i Edsviken.

I Edsviken ligger förmansbostäder på rad. Bilden (figur 21) visar prydnadsplanteringar intill huset och ett par rabatter vid grusgången. Här finns också en trädgårdsbänk i trä. Vad som inte syns är att de här bostäderna hade sina odlingar bakom husen, men några bilder därifrån har inte gått att finna. Bildens ålder är okänd, men tallarna som än idag definierar Edsviken är riktigt unga, så uppskattningsvis är bilden tagen senast på 1930-talet.

3.6 Tjänstemännens trädgårdar

När vi nu kommer till tjänstemännens trädgårdar ser källäget något annorlunda ut. Uppgifter om förutsättningar och förmåner återfinns i fler dokument, och fler handlingar som rör byggnaderna är bevarade. Det speglar med stor säkerhet den hierarki som Skoghallsverken upprätthöll bland sina anställda. Samtidigt saknas andra typer av källor. Till exempel har bostäderna inte hyresvärderats och det finns inga förteckningar över byggnader till husdjur.

Varje tjänstemannabostad hade egen trädgård, vare sig det handlade om parhus eller om fristående villor. Enligt en förteckning från 1952 hade bostäderna mellan 500 och 3 000 kvadratmeter odlad mark i sina trädgårdar, med ett medianvärde på 1 000 kvadratmeter.¹⁰¹

¹⁰¹ Skoghallsverken, *Förteckning över tjänstemän som har erhållit meddelande ang trädgårdsersättning*, 1952a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

3.6.1 Tjänstemännens trädgårdar anlades

Precis som med både arbetar- och förmansbostäderna så innehåller bygghandlingarna för tjänstemannabostäderna få ledtrådar till hur trädgårdarna anlades. Ett typiskt exempel är en arbets- och materialbeskrivning för en ingenjörsbostad byggd 1918.¹⁰² Ingenstans nämns trädgård. Det närmaste man kommer är dokumentets sista punkt som lyder: ”Innan byggnaden anmäles till afsyning skall densamma väl rengöras, liksom platsen omkring densamma.”

Går man till bokföringen över bruksomkostnader 1921–1922 finner man där samma post som för arbetar- och förmansbostäderna: ”Trädgårdsland och planeringar”.¹⁰³ I nästa sammanställning, för åren 1924–30, heter det istället ”Trädgård och park”.¹⁰⁴ I sammanställningarna därefter klumpas allt samman i ”Övriga kostnader” och vi förlorar kostnaderna för tjänstemännens trädgårdar ur sikte för många år innan de 1950 åter dyker upp i ett löst dokument som posten ”Gårdsplaner och trädgårdar”.¹⁰⁵

Den stora skillnaden mot arbetare och förmän är att vi vet att tjänstemännens trädgårdar anlades och planterades när husen byggdes.

Exakt när beslutet togs har inte gått att reda ut, men 1923 skickar disponenten för Uddeholmsbolaget, August Herlenius, ut ett cirkulär till alla delar av bolaget ”angående vissa naturaförmåner för tjänstemän”. Cirkuläret innehåller fem rubriker, och den första är ”Trädgårdar”.¹⁰⁶

Där förklarar disponenten att tjänstemännen har rätt att beställa en mindre trädgårdsanläggning om de flyttar in i ett nybyggt hus. Någon högre chef ska dock först godkänna kostnadsförslaget. En första uppsättning av träd och buskar ingår, plus ett stängsel runt tomten. Efter denna första insats från brukets sida kan tjänstemannen inte räkna med mer hjälp. Varken gödsel, frön eller trädgårdsarbete kan han få. Disponenten understryker att trädgården därefter är tjänstemannens ansvar. Han ska vårda sin trädgård och ”hålla städat och snyggt” på sin tomt.

Helt vind för våg släpps dock inte tjänstemannen. Han har rätt till en årlig ersättning på tio öre per kvadratmeter odlad mark och år, som mest 250 kronor.

Varianter på detta cirkulär återkommer några gånger under den undersökta perioden. I ett förslag till reglemente för Uddeholmsbolagets tjänstemän från 1945 har det dessutom utökats något.¹⁰⁷ Bolaget erbjuder sig att även stå för båtbygga, flaggstång, cykelställ och piskställningen.

¹⁰² Skoghallsverken, *Allmän arbets- och materialbeskrivning för ingenjörsbostad vid Skoghall*, 1918a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

¹⁰³ Skoghallsverken 1922.

¹⁰⁴ Skoghallsverken 1930a.

¹⁰⁵ Åstrand 1950.

¹⁰⁶ August Herlenius, *Cirkulär*, 1923, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/57.

¹⁰⁷ Uddeholmsbolaget, *Förslag till boendereglemente för tjänstemän vid Uddeholms Aktiebolag*, 1945, Skoghallsverken, SE/VA/51191/485.

1948 skickade Waldemar Hellgren, tekniskt direktör på Skoghallsverken, ett brev till Uddeholmsbolagets direktör Kjell Åkerhielm och bad om ett klargörande angående trädgårdsreglerna.¹⁰⁸ Han undrade om Uddeholmsbolaget lämnade ut träd och buskar, om det fortfarande betalades ut ersättning för trädgårdsskötsel och vad som menades med ”odlad jord”.

Sedan berättade han att Skoghallsverkens tidigare disponent hade beslutat att inte betala ut någon trädgårdersättning till tjänstemännen. Istället fick de en gång per år hjälp med att gräva landen. Nu hade dock tjänstemännen blivit så många i Skoghall att han ville byta denna handfasta hjälp mot trädgårdersättningen istället.

Kjell Åkerhielm svarade tre dagar senare att beskedet från 1923 låg fast, att bolaget betalade för en första uppsättning träd och buskar och han la till att dessa ersattes av bolaget om de frös ihjäl första vintern.¹⁰⁹ Han la även till att gräsmatta och några perenna växter bekostades av bolaget. Odlad jord beskrev han som ”trädgårdsland, gräsmattor, gångar och gårdsplaner”, alltså allt som kräver tät och regelbunden tillsyn för att hållas snyggt. Park- och ängsmarker räknades inte in.

Några spår av inköpen till tjänstemannaträdgårdarna har inte hittats, varken i Skoghallsverkens eller i de olika fabrikernas bokföring. Inte heller har det gått att spåra någon form av ritningar eller liknande för dessa trädgårdar.

3.6.2 Tjänstemannabostäderna och fruktträden

Som vi tidigare har sett fanns nästan alla fruktträden i 1928 års taxering¹¹⁰ i tjänstemanna- och chefsträdgårdarna. Det har inte gått att identifiera de olika boendena i Edsviken så de redovisas här, även om någon bostad troligen är en chefsbostad.

- Edsviken, nio bostäder: 90 äppelträd, 20 päronträd, 18 körsbärsträd, 26 plommonträd.

3.6.3 Husdjuren vid tjänstemännens trädgårdar

Till skillnad från arbetarna och tjänstemännen har det inte gått att spåra någon form av dokumentation av byggnader för husdjur hos tjänstemännen. Men i 1928 års taxering¹¹¹ går det att se att även de hade husdjur.

- Edsviken, nio bostäder: 102 höns, 21 kycklingar

¹⁰⁸ Waldemar Hellgren, *Herr Direktör Kjell Åkerhielm 30 april 1948*, 30/4 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

¹⁰⁹ Kjell Åkerhielm, *Herr Direktör W. Hellgren 3 maj 1948*, 3/5 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

¹¹⁰ Uddeholmsbolaget 1927a.

¹¹¹ Uddeholmsbolaget 1927a.

Precis som när fruktträden redovisas här ovan kan det vara så att någon eller några av bostäderna kan vara chefsbostäder.

Slutligen kan det nämnas att i disponent August Herlenius cirkulär om naturaförmåner från 1923¹¹² står det uttryckligen att tjänstemän inte får material eller bidrag för att bygga hönshus och hönsgård.

3.6.4 Några bilder på tjänstemännens trädgårdar

Som vi har sett från taxeringsuppgifterna höll även tjänstemännen djur vid sina bostäder. Vi ska nu också se att de odlade.

Figur 22. Åkerlinds villa 1919.

Bilden ovan (figur 22) har titeln Åkerlinds villa. Exakt vilket hus det rör sig om har inte gått att klarlägga, men tittar man närmare på bilden ser man att det odlas störbönor i den inhägnade trädgården. Uppe vid huset står stora krukor med tomatplantor.

¹¹² Herlenius 1923.

Figur 23. Oskar Svenssons tjänstebostad.

Inte heller detta hus (figur 23) har med säkerhet identifierats men enligt texten på bilden låg det på Vidön. Här kan man se prydnadsrabatter med blommande växter framför huset. Det finns också balkonglådor och krukor uppe på verandan.

3.7 De högsta chefernas trädgårdar

Vilka som räknas som de högsta cheferna är inte helt enkelt att slå fast. Dels kan en tjänsteman och en chef ha samma utbildning och därmed samma titel. Ingenjör är ett sådant exempel. Dels blev de högre cheferna fler i takt med att Skoghallsverken expanderade sin verksamhet. Det viktiga i detta arbete är dock att skilja ut de bostäder som faller utanför de tre föregående kategorierna. Viktigt är också att mejsla fram en generell bild av hur Skoghallsverken förhöll sig till trädgårdarna vid chefsbostäderna, inte att i detalj redovisa var och en av dem. De som presenteras här ska alltså ses som exempel.

Om man grovt sett kan säga att "samma för alla" gällde inom de tre föregående grupperna så är individuella lösningar tumregeln när det kommer till de högsta cheferna.

I "Bruksandan och modernismen" skriver Eva Vikström att Uddeholmsbolaget hade som praxis att rusta upp chefsbostäderna när nya chefer flyttade in, och förändra dem efter den nya familjens behov och önskemål.¹¹³ Så åskade till

¹¹³ Vikström 1998, s 92–93.

exempel Arne Waller medel för att rusta upp Mörmö gård när han tog över den efter Christian Geijer 1946.¹¹⁴

I arkiven finns det en del antydningar om chefernas särställning även när det gäller trädgårdarna. Ett sådant är ett brev från Skoghalls cellulosafabriker till C.H. Granqvist, arrendatorn av Stadsträdgården i Karlstad, i april 1918. Det är en beställning av fruktträd till ingenjör Hallin, men i brevet hänvisas också till ett förslag till trädgård som Granqvist hade tagit fram.¹¹⁵ I räkenskapsböckerna går det att se poster där högt uppsatta personer på brukets bekostnad köpte växter till sina trädgårdar, som när doktor Cleve köpte plantor för 18 kronor och 50 öre.¹¹⁶

Som vi strax kommer att se hade både Udden och Mörmö gård sina egna trädgårdsmästare. Men det finns tecken på att även cheferna därunder hade hjälp av trädgårdsmästare. I taxeringsmaterialet från 1927 finns det noteringar om fler trädgårdsmästare.¹¹⁷ I området Lunna, där förvaltare G. Jansson och doktor M. Nordman bodde, fanns också en bostad för trädgårdsmästare Oskarsson.

3.7.1 Udden – disponentbostaden vid Vänern

Den högsta chefen vid Skoghallsverken var disponenten. 1918 byggdes det en herrgård åt honom strax norr om fabriksområdet (figur 24). Byggnaden placerades på en udde i Vänern och fick också heta Udden.¹¹⁸

¹¹⁴ Waller 1946.

¹¹⁵ Skoghalls cellulosafabriker, *Herr Direktör C.H. Granqvist*, 11/4 1918 a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

¹¹⁶ Skoghallsverken, *Kassabok Skoghallsverken 1920*.

¹¹⁷ Uddeholmsbolaget 1927a.

¹¹⁸ Westerlind 1989.

Figur 24. Disponentbostaden Udden.

I Skoghallsverkens arkiv finns en kartong med blandade dokument från bygget. Bland annat finns det en mängd brevkopior till disponenten från Skoghallsverken om byggprocessen där han uppmanas att antingen godkänna förslag eller lämna sina synpunkter. För den här undersökningen är ett mycket kort brev intressant. Det lyder: "Betr. Udden: Öfversända härmed ritningar till trädgårdsanläggningen, betjänings- samt ekonomibyggnaden."¹¹⁹ Disponenten skulle alltså få chans att tycka till om sin nya trädgård.

I en helt annan mapp hittades en planritning över Udden från sommaren 1918 (bilaga 1).¹²⁰ Ritningen är gjord av Nordiska Värme och Ventilations AB i Göteborg och visar hur rören för värmesystemet och vatten ska dras in i herrgården och två friliggande byggnader. Det som är intressant ur den här utredningens perspektiv är att trädgårdsanläggningen tycks vara inritad, åtminstone i grova drag. Det går inte att dra för stora växlar på den, men den ger en översiktlig bild av hur trädgården framför herrgården var tänkt att bli.

Att trädgården ritades upp är alltså klarlagt, men ritningen finns inte i mappen. Ett annat brev i mappen med alla bygghandlingar är ställt till C. H.

Figur 25. Planritning över Udden, se bilaga 1.

¹¹⁹ Skoghalls sulfittfabrik, Öfveringeniör G. Magnusson, 25/3 1918, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/222.

¹²⁰ Nordiska Värme och ventilation AB, Ritning av yttre vatten och avl. ledn. uti öfveringeniörsbostad vid Skoghall, 1918, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

Granqvist, arrendatorn av Stadsträdgården i Karlstad.¹²¹ Om vi ännu inte har insett att det var en stor trädgård som anlades kan detta brev kanske kan få oss att göra det. Skoghallsverken beställde nämligen 15 000 häckplantor, 180 bärbuskar, 112 alléträd och 240 fruktträd. Bortsett från häckplantorna, som skulle vara *Crataegus*, fick C.H. Granqvist fria händer att föreslå sorter.

Även om trädgårdsritningen inte har återfunnits så går det utifrån fotografiet ovan (figur 24) se att entréträdgården har ritats och anlagts med omsorg. Utseendet på trädgården tyder på att arkitekten bakom den var inspirerad av den tyska trädgårdsstilen.¹²² Breda, svepande grusgångar går mellan blomsterrabatter och gräsmattor. Ju längre från huset man kommer, desto mer lummiga och ostyriga tillåts träd och buskar vara. Med tanke på att Udden byggdes i slutet av 1910-talet och att den tyska stilen då fortfarande var populär i Sverige så är det en rimlig slutsats.

På Udden fanns det en trädgårdsmästare som arbetade heltid med herrgårdens trädgård och odlingar – under en del av den undersökta perioden var det Georg Linzie – och han hade en egen bostad på gården.¹²³ På en privat bild (figur 26) ser man honom stå i vad som verkar vara ett växthus.

Figur 26. Trädgårdsmästare Georg Linzie.

Och att det fanns växthus vid herrgården finns det spår av i arkivet. I Skoghallsverkens räkenskaper för nybyggnader år 1920 finns det en post om att det ska byggas ett växthus vid Udden.¹²⁴ Ett kvartssekel senare dyker växthuset återigen upp i arkivet. Denna gång handlar det om en ombyggnad av växthuset för sammanlagt 4 000 kronor.¹²⁵

Under de tidiga åren, från 1920 och några år framåt, dyker det i räkenskaperna för Skoghallsverken upp poster som visar att trädgårdarna försågs med nya växter och ny utrustning. Till exempel kunde överingenjören, vilket då var titeln på disponenten, 1920 plocka ut en skottkärra för 20 kronor.¹²⁶

¹²¹ Skoghalls cellulosafabriker, *Herr Direktör C.H. Granqvist*, 12/4 1918 b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/222.

¹²² Flinck 1994, s 92

¹²³ Uddeholmsbolaget 1927b.

¹²⁴ Skoghallsverken 1920.

¹²⁵ Skoghallsverken, *Kostnadsförslag för ombyggnad av växthus vid direktörsbostaden, Skoghallsverken*, 1946, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/10.

¹²⁶ Skoghallsverken u.å.

Figur 27. Disponentbostaden Uddens sjösida.

En bild från baksidan av Udden visar en mer privat trädgård (figur 27). Den ser dock ut att vara av något senare datum eftersom den stilmässigt mer hör hemma i modernismen. Den trädgården kan ha förändrats i samband med ett chefsbyte på 40-talet.

3.7.2 Mörmö gård

Figur 28. Mörmö gård.

Näst högst i rang på Skoghallsverken stod under en stor del av den undersökta perioden överingenjör Christian Geijer som var chef för sulfitfabriken. Uddeholmsbolaget köpte 1915 Mörmö gård¹²⁷ och där bodde han i omkring 30 år. Det saknas arkivmaterial från när Skoghallsverken tog över herrgården, men bilder bevarade från första halvan av 1900-talet, som exempelvis figur 28 här ovan, visar en stor och välskött trädgård vid en större herrgårdsbyggnad.

Så sent som 1943 – bara tre år innan han gick i pension – skickade Christian Geijer en beställning på fruktträd till Gränna Plantskola.¹²⁸ Det handlade om plommon-, päron- och äppleträd och bland de olika sorterna finner man exempelvis Reine Claude d'Oullins, Göteborgs diamantpäron och Oranie.

När det gäller Mörmö gård finns det också bevarade vittnesskildringar från den tiden. Tre av Christian Geijers barn berättar i en bok om sin uppväxt på gården och trädgården är beskriven ur barnens perspektiv.¹²⁹ Där tecknas bilden av en stor trädgård med prydnadsväxter, fruktträd, bärbuskar och köksväxter. Dottern Ulla nämner att det fanns ett växthus där det odlades tomater och vindruvor och att de hade en egen trädgårdsmästare. Hon beskriver i boken att det efter första världskriget var brist på mat, och en hel del livsmedel var ransonerade, men hon noterar också brukets klassamhälle där arbetarna bodde trångt och tjänstemännen

¹²⁷ Hammarö kommun 2017. s 194–196

¹²⁸ Christian Geijer, *Rekvisition av trädgårdsväxter till ingenjör Geijer 1944, 1943, Skoghallsverken*, SE/VA/51153/F 2/15.

¹²⁹ Ulla Lidén, *Familjen Geijer på Mörmön: tre syskon berättar* (Sollentuna: Geijerska släktföreningen, 2019).

hade egna hus med trädgårdar. Hon konstaterar att trädgården gjorde skillnad: ”Vi som hade tillgång till en trädgård behövde inte känna någon saknad.”

Sonen Carl Gustav beskriver hur trädgårdsmästaren på våren drev fram sådant som rädisor, morötter och sallad och på hösten meloner. I trädgårdslanden odlade trädgårdsmästaren bland annat vitkål, blomkål, kruskål och rovor.¹³⁰

Trädgårdsmästaren sålde överflödet på torget i Karlstad, men det framgår inte om han fick behålla förtjänsten eller gjorde det på uppdrag av Geijer.

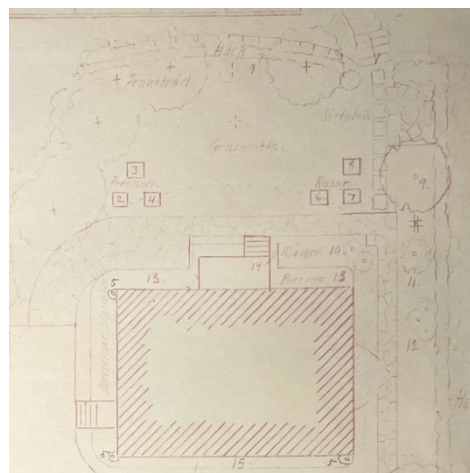
3.7.3 Ingenjör Forsbergs trädgård

År 1948 skapade trädgårdsarkitekten Samuel Kaldén ett designförslag för ingenjör Forsbergs trädgård.¹³¹ Utifrån en förteckning över tjänstemän som 1952 fick trädgårdsersättning¹³² bör det ha varit en S. Forsberg som bodde i hus 324 inne på bruksområdet väster om Edsviken.¹³³ Huset byggdes 1919/1920¹³⁴ och finns inte längre.

Eftersom det är den enda trädgårdsplanen som har hittats under arbetet med denna undersökning går det inte att dra några långtgående slutsatser av den, men den presenteras ändå kort här för att underlätta för andra som söker efter information om Skoghallsverkens trädgårdar.

Redan i inledningen av beskrivningen av uppdraget framgår det att trädgården inte är ny. Det är en befintlig trädgård som görs om, och en hel del av det ursprungliga växtmaterialet behålls. De stora förändringarna är att Kaldén har ritat in en terrass på sjösidan och lagt igen större grusytor. Hans val av växter är typiska för tiden, med exempelvis *Potentilla fruticosa*, *Aruncus sylvester* och *Berberis thunbergii*, och valen marksten är också tidstypiska.¹³⁵

I bilaga 3 finns ritningen och växtförteckningen.

Figur 29. Detalj av trädgårdsplan för ingenjör Forsbergs trädgård.

¹³⁰ Lidén 2019. s 64.

¹³¹ Samuel Kaldén, *Förslag till iordningställande av trädgården vid ingenjör Forsbergs tjänstebostad*, 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/115.

¹³² Skoghallsverken 1952a.

¹³³ Skoghallsverken, *Skoghallsverkens bostäder*, 1947, Skoghallsverken.

¹³⁴ Uddeholmsbolaget 1927a.

¹³⁵ Madeleine Nilsson, *Från dekoration till funktion – 1930-1940-talens villaträdgårdar*, Kandidatuppsats (Göteborg: Göteborgs universitet, 2012).

3.7.4 Cheferna och fruktträden

De högsta cheferna hade alltså stora trädgårdar och i en del fall var de ritade och anlagda efter konstens alla regler. Under 1900-talets första halva var fruktträden viktiga och värdefulla och chefernas stora trädgårdar rymde många av dem.

Som sagt är det inte helt genomskinligt vilka fastigheter som är chefsbostäder men 1927, när 1928 års fastighetstaxering genomfördes, är dessa fyra med säkerhet sådana.¹³⁶¹³⁷

- Vidön, Udden, disponentbostaden: 38 äppelträd, 12 päronträd, 12 körsbärsträd, 22 plommonträd (få jämfört med beställningen nio år tidigare)
- Lunna, två bostäder: 25 äppelträd, 6 päronträd, 6 körsbärsträd, 5 plommonträd.
- Mörmö gård, överingenjörens bostad: 98 äppelträd, 19 päronträd, 25 körsbärsträd, 58 plommonträd. (Underlaget antyder att fler chefer bodde på samma fastighet, men det har inte gått att bekräfta.)

För att kika in bakom statistikens torra siffror kan vi gå tillbaka till boken där syskonen Geijer berättar om sin barndom.¹³⁸ Där beskriver Sten hur ett gäng arbetargrabbar på 1920-talet lurade honom att släppa in dem i trädgården. Och inte bara det. De fick honom att visa dem träden med de godaste frukterna. För det fick han stryk av sin far.

3.7.5 Cheferna och husdjuren

Också de högsta cheferna hade husdjur på 1920-talet. Det som sticker ut jämfört med merparten av de andra deklarationerna är att det vid alla fastigheter även fanns biodling.

- Vidön, Udden: 30 höns, 3 bisamhällen
- Lunna, två bostäder: 20 höns, 1 bisamhälle
- Mörmö gård, tre bostäder: 1 bagge, 6 tackor, 7 lamm, 65 höns, 60 kycklingar, 1 bisamhälle

3.8 Mot framtiden

”Vårt trädgårdsprogram” är rubriken på en längre text i interntidningen *Vi uddeholmare* sommaren 1947.¹³⁹ Det är trädgårdsarkitekten Walter Bauer som har skrivit den och han kastar sig rakt in i hur en trädgård bör formges. Trädgårdens

¹³⁶ Uddeholmsbolaget 1927b.

¹³⁷ Uddeholmsbolaget 1927a.

¹³⁸ Lidén 2019. s 78.

¹³⁹ Walter Bauer, "Vårt trädgårdsprogram", *Vi uddeholmare*, 1947, vol. 1947, nr 7, s. 8–10.

funktioner motsvarar i stort sett hemmets, förklarar han, och liknar köksträdgården med köket, platsen för tork- och piskställning med grovköket och förgården med farstun. Här är gräsmattan vardagsrummet och uteplatsen fyller samma funktion som soffhörnet.

Han fortsätter sedan med att beskriva hur en funktionell trädgård kan anläggas och hur man undviker alltför arbetskrävande inslag. Gräsmattan ser han gärna byts ut mot en äng.

Först nästan halvvägs genom texten kommer Walter Bauer till sammanhanget: att Uddeholmsbolaget har tagit fram ett trädgårdsprogram för dess verk och samhällen. Han berättar att programmet innehåller trädgårdsmodeller för olika typer av mark, från tomten på den plana åkermarken till de betydligt torftigare förhållandena på den kuperade skogs- och bergstomten.

Walter Bauers text innehåller ett exempel på hur nya trädgårdar har anlagts vid villor i Råda, som då var samhället för Uddeholmsbolagets chefer och tjänstemän, och ett förslag till trädgårdar vid radhus i Storfors.

Walter Bauer var funktionalist och en av de mest inflytelserika trädgårdsarkitekterna i Sverige under sin tid.¹⁴⁰ Uppdraget åt Uddeholmsbolaget måste ha varit ett av de tidigaste som hans arkitektkontor utförde, eftersom han startade det 1946.¹⁴¹ Själva trädgårdsprogrammet har inte gått att finna i Uddeholmsbolagets arkiv och inte heller några andra spår av beslut kring det.

Det går dock att sätta trädgårdsprogrammet i ett större sammanhang. 1943 gick Nils Danielsen in som disponent för Uddeholmsbolaget och eftersom han hade ett stort intresse för sociala frågor, och bolagets bostäder behövde moderniseras, startade han en arkitektavdelning som leddes av arkitekten Jöran Curman.¹⁴² Avdelningen tog fram en rad typritningar på flerfamiljshus, radhus och villor – och Uddeholmsbolaget kom under åren därefter främst att bygga eller stödja byggandet av radhus.

Sett i det sammanhanget är trädgårdsprogrammet en del av Nils Danielsens arbete med att modernisera Uddeholmsbolagets bostadsbestånd.

¹⁴⁰ Ulrika Flodin Furås, "Walter Bauer – mästare i trädgården", *Kulturvärden* 2020:1 (2020).

¹⁴¹ "Walter Bauer", i *Svenskt konstnärslexikon*, 1 (Malmö: Allhems förlag, 1952).

¹⁴² Jakenberg 1991.

4. Diskussion

4.1 Resultatdiskussion

Denna undersökning visar att trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder hade olika funktioner för olika typer av anställda, och att bruket också gjorde tydlig åtskillnad mellan de olika grupperna.

För arbetarna var tillgång till trädgård ett sätt att odla mat och hålla djur för att dryga ut mathållningen i tider av knapphet. I Skoghall tyder mycket på att industrin ställde i ordning trädgårdarna vid flerfamiljsbostäderna på ett grundläggande sätt och att arbetarna fick lotter att odla på – åtminstone under den första delen av den undersökta perioden. Samma sak tycks ha gällt förmännen.

För tjänstemännen fyllde trädgården också ett socialt behov genom att vara representativ för deras position i samhället. Det avspeglas i att Skoghallsverken anlade trädgårdar vid nybyggda tjänstemannabostäder och även betalade ut ett årligt bidrag för skötseln av trädgården.

Cheferna fick bo i stora villor eller herrgårdar, och de högsta hade till och med egna trädgårdsmästare. Chefer och tjänstemän fick fruktträd av arbetsgivaren medan arbetarna – med ett undantag – inte fick det.

Dessa resultat ligger i linje med det som är skrivet om ämnet. Etnologen och konsthistorikern Maria Flinck beskriver i ”Tusen år i trädgården” hur det i den tidens mönsterböcker för arbetarbostäder ibland fanns trädgårdar inritade.¹⁴³ Och hon skriver också att tjänstemän och chefer hade trädgårdar vid sina villor.

I ”Bergslagen: arbetsplatser och bostäder under hundra år” nämns att arbetare i Hofors fick odla potatis och att de höll djur i trädgårdarna vid flerfamiljshuset.¹⁴⁴ Arkivmaterialet om Skoghallsverkens arbetarbostäder ger en liknande bild. Här fick arbetarna brukets tillåtelse att bygga svin- och hönsbushus vid flerfamiljshuset och taxeringsunderlaget från 1927 visar att de tog vara på den möjligheten.

Slutligen går det att se att ett skifte sker i slutet av 1940-talet. Uddeholmsbolaget låter ta fram ett trädgårdsprogram med förslag till trädgårdsritningar för bolagets nyproduktion. Och då även för arbetarnas radhusbostäder. Något sådant hade inte funnits tidigare, men det finns inga tecken på att programmet användes vid bostadsproduktion i Skoghall under den undersökta perioden.

Som vi har kunnat se är mängden litteratur som behandlar trädgårdar vid Sveriges industrier under första halvan av 1900-talet begränsad, vilket också gör litteraturstudien kort. Men de spår av frågan som finns är litteraturen bidrar med värdefulla pusselbitar av information.

¹⁴³ Flinck 1994.

¹⁴⁴ Haasum, Sjöholm & Wennel 1983.

4.2 Metoddiskussion

Med tanke på att litteraturstudien gav ett så begränsat resultat visade sig den källpluralistiska tillsammans med indiciemetoden vara den mest framkomliga vägen när det kom till att kartlägga trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder.

Men det har varit en metod förenad med vissa utmaningar.

Som vi kunde se i början av denna undersökning är Skoghallsverkens arkiv ostrukturerat och svårt att söka i. För att finna de relevanta dokumenten har jag fått gå igenom mängder av material som inte har någon bäring på undersökningen. Det har av två anledningar tagit mycket tid: dels är det tidsödande att rent fysiskt bläddra i arkivmaterial, dels är det lätt att fastna allt det fascinerande material som arkivet innehåller. Arkivet är en guldgruva för alla som vill veta mer om Skoghalls tillkomst.

En annan svårighet är att en del av dokumenten är förslag eller förfrågningar. Det finns inte några bevis på att det som står i de dokumenten genomfördes. Här måste man vara tydlig med att man inte har hela bilden och att man gör bedömningar av hur sannolikt det är att det ena eller det andra verkligen skedde.

Att till största delen förlita sig på offentliga arkiv för fotografier ledde till att urvalet användbara bilder var litet. Bilderna får närmast ses som bitar i det större pusslet, än ett självständigt underlag för en särskild analys. Dock gjorde jag tidigt – efter att ha haft en del kontakt med lokalhistoriskt intresserade personer – bedömningen att det skulle vara ett tidsmässigt omfattande arbete att efterlysa bilder i olika sociala medier.

4.3 Framtida studier

Denna studie om trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder ska ses som ett nedslag i ett exempel på hur de svenska bruken och industrierna hanterade trädgårdsfrågan under första halvan av 1900-talet. I litteraturen går det att ana att andra bruk och koncerner förhöll sig till dessa trädgårdar på andra sätt. Min förhoppning är att andra väljer att titta närmare på dessa så att vi till slut har en mer heltäckande bild av hur det såg ut i Sverige under den här perioden.

Som nämns sist i litteraturöversikten finns det uppgifter om att arbetarna, åtminstone till en del, var skeptiska till trädgårdar vid bolagens bostäder eftersom de ville vara rörliga i en tid av många arbetsmarknadskonflikter. Att följa upp det spåret hade kunnat fördjupa bilden av trädgårdens roll i början av 1900-talet.

Håller vi oss till denna undersökning skulle den kunna kompletteras med intervjuer. Det finns ännu personer födda på 1930-talet som kan minnas hur det trädgårdarna vid bruksbostäderna var när de var barn och minnas vad generationerna före dem berättade om sina uppväxter. Det brådskar dock att genomföra dessa intervjuer.

Ett genusperspektiv saknas i denna undersökning eftersom det genomgångna materialet inte har gett några ledtrådar om det fanns en rollfördelning mellan könen när det gällde trädgårdarna, och hur den i så fall såg ut. Intervjuer hade kunnat avhjälpa en del av den bristen.

Även en mer omfattande bildanalys hade kunnat fördjupa kunskapen av dessa trädgårdar i Skoghall. En möjlig väg skulle vara att efterlysa bilder från privatpersoner.

Arkivfynden visar att Skoghallswerken anlitade externa konsulter för att designa trädgårdar. Dessvärre saknas i stort sett alla dessa ritningar i arkivet. Det skulle dock kunna vara så att dessa företagsarkiv finns bevarade på annat håll.

5. Referenser

- Andersson, Ingvar, *Uddeholms historia till 1914* (Stockholm: Norstedts, 1960).
- Arpi, Gunnar, "Storfurstendömet Uddeholm", i *Nationen och hembygden* (Uppsala: Värmlands nation i Uppsala och Värmlands nations kamratförening, 1992).
- Bauer, Walter, "Vårt trädgårdsprogram", *Vi uddeholmare*, 1947, vol. 1947, nr 7, s. 8–10.
- Christian, Geijer, *Herr Trädgårdsmästare C.H. Granqvist*, 1918a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/209.
- Christian, Geijer, *Herr Trädgårdsmästare G. Cederström*, 1918b, Värmlandsarkiv, SE/VA/51153/F2/70.
- Curman, Jöran, "Industriens arbetarbostäder", i *Industriproblem* (Stockholm: Industriens Utredningsinstitut, 1943).
- Curman, Jörgen, *Curmans utredning A.917/48.*, 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/475.
- Danielsen, Nils, "Näringslivet och bostadsfrågan", *Vi Uddeholmare* 1945:1 (1945), s. 2–5.
- Flinck, Maria, *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar* (Stockholm : Södertälje: Tiden ; Torekällbergets museum, 1994).
- Flodin Furås, Ulrika, "Walter Bauer – mästare i trädgården", *Kulturvärden* 2020:1 (2020).
- Fogelmark, Pernilla, *I arbetarens trädgård* (Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet, 2016).
- Förslag till förmansbostad Skoghalls-verken, Uddeholms AB*, 1942, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/7.
- Geijer, Christian, *Rekvisition av trädgårdsväxter till ingenjör Geijer 1944*, 1943, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/15.
- Geijer, Chritian, *Betr. trädgårdsanläggning*, 1918, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.
- Gustaf Birch-Lindgrens Arkitektkontor, *Arbetsbeskrivning till byggnadsarbeten för nybyggnad av bostadshus av trä för Skoghallsverken, Skoghall*, 1944, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.
- Haasum, Sibylla, Sjöholm, Lennart & Wennel, Stig, *Bergslagen: arbetsplatser och bostäder under hundra år* (Stockholm: Konsthögsk:s arkitekturskola, 1983).
- Hammarö kommun, *Kulturmiljöprogram för Hammarö kommun, Värmlands län*, 2017, <https://anstalld.hammaro.se/globalassets/bygga-bo-och-miljo/boende-och-miljo/mark-plan/samhallsplanering/ovriga-planer-och->

program/kulturmiljöprogrammet/kmp-rapport-low-170825.pdf [hämtad 2025-02-17].

Hellgren, Waldemar, *Flaggning vid dödsfall*, 1955, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/57.

Herlenius, August, *Cirk. 240*, 1942, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/52.

Herlenius, August, *Cirkulär*, 1923, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/57.

Hesselstedt, Jan-Olof, *Skoghallstanken: från Stjernsfors till Skoghall* (Skoghall: Lunden, 1991).

Jakenberg, Klas-Erik, *Uddeholms aktiebolag 1870-1985 : en historisk översikt* (Karlstad: Nermans Trycksaker, 1991).

Kaldén, Samuel, *Förslag till iordningställande av trädgården vid ingenjör Forsbergs tjänstebostad*, 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/115.

Karlsson, Lina, Sellin, Susanne & Vader, Sanne, *Bostadens historia och framtida utveckling*, Examensarbete (Växjö: Linnéuniversitetet, 2012).

Larsson, Yngve, *Praktiska och hygieniska bostäder : betänkande och förslag / avgivet av jämlikt nådigt bemyndigande den 27 februari 1920 tillkallade Sakkunnige för utredning av frågan om bostadssociala minimifordringar å med allmänt understöd tillkommande smålägenheter* (Stockholm: Kungliga boktryckeriet, 1921).

Lidén, Ulla, *Familjen Geijer på Mörmön: tre syskon berättar* (Sollentuna: Geijerska släktföreningen, 2019).

Löfgren, Jan, *Från backstuga till höghus: glimtar från samhällsutvecklingen på Skoghall* (Karlstad: Värmlandsarkiv, 2002).

Myrdal, Janken, "Källpluralismen och dess inkluderande metodpaket", *Historisk tidskrift* 2007:127:3 (2007).

Nilsson, Johan August, *Allmän fastighetsdeklaration för fastighetstaxering 1938 och för jordbruksräkning*, 1937, Värmlandsarkiv.

Nilsson, Madeleine, *Från dekoration till funktion – 1930-1940-talens villaträdgårdar*, Kandidatuppsats (Göteborg: Göteborgs universitet, 2012).

Nordiska Värme och ventilation AB, *Ritning av yttre vatten och avl.ledn. uti överingenjörsbostad vid Skoghall*, 1918, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

"Planera", i *Svenska Akademiens ordbok* (1953).

Porrvik, Gunnar, "Brukstjänstemannen som pensionerad", *Vi Uddeholmare*, , vol. 1950, nr 7.

Samuelson, Ralf, *Med anledning av de förfrågningar, som den 31 maj från hyresgästerna i bostadshuset 731, 732 och 733 på Vidön ingått till överingenjör Kjellgren, föreslås följande åtgärder.*, 1949, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

Skoghalls Sågverk, *Skoghalls Sågverks kassabok No 2 1918*, 1918, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 8 a/67.

Skoghallsverken, *Allmän arbets- och materialbeskrivning för ingenjörsbostad vid Skoghall*, 1918a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

Skoghallsverken, *Allmänna omkostnader Bostäder Uthyrda lokaler Fördelningskonto Uddeholm Fördelningskonto Skoghall Avlöningar Arbetarnas förmåner 1945-*, 1945, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/8.

Skoghallsverken, *Antal under 1950 färdigställda lägenheter i Uddeholms AB:s nybyggen i Skoghall*.

Skoghallsverken, *Arbetarebostäder för Skoghalls sulfatfabrik Arbetsbeskrivning*, 1917, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/209.

Skoghallsverken, *Arbets- och materialbeskrivning till bostadshus i träd vid Uddeholms Aktiebolag*, 1951, Värmlandsarkiv, SE/VA/51153/F 2/301.

Skoghallsverken, *Bostäder vid Skoghallsverken*, 1942, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2.

Skoghallsverken, *Bruksomkostnader 1924–1930*, 1930a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/56.

Skoghallsverken, *Bruksomkostnader bostäder 1930-1936*, 1936a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/5.

Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och Fördelningskonto 1921–1922*, 1922, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/1.

Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och Fördelningskonto 1925–1929*.

Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och och tomter Fördelningskonto Uddeholm Avlöningar Lantbruket Tillfälliga konton 1940–1944*, 1944, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/7.

Skoghallsverken, *Bruksomkostnader Bostäder Uthyrda lokaler och och tomter Fördelningskonto Uddeholm Lantbruket 1935–1939*, 1939, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 d/6.

Skoghallsverken, *Byggkostnaderna för bostäderna år ingenjörerna Porrvik och Dahlén*, 1936b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/3.

Skoghallsverken, *Dr Cleves bostad*, 1918b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/70.

Skoghallsverken, *Förteckning över innehavare av höns- och svinhus på Skoghall*, 1929a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/60.

Skoghallsverken, *Förteckning över innehavare av höns- och svinhus å Vidön*, 1929b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/60.

Skoghallsverken, *Förteckning över tjänstemän som har erhållit meddelande ang trädgårdersättning*, 1952a, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

Skoghallsverken, *Hyreskontrakt*, 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/44.

Skoghallsverken, *Hyreskontrakt*, 1929c, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/148.

Skoghallsverken, *Hyresvärdering bostad 447*, 1952b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F2/48.

Skoghallsverken, *Kassabok Skoghallsverken 1920*.

Skoghallsverken, *Kostnadsförslag för ombyggnad av växthus vid direktörsbostaden*, Skoghallsverken, 1946, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/10.

Skoghallsverken, *Nybyggnader 1920*, 1920, Skoghallsverken, SE/VA/51153/G 6 ea/3.

Skoghallsverken, *Reparationskostnader*, 1930b, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 4 a/1.

Skoghallsverken, *Skoghallsverkens bostäder*, 1947, Skoghallsverken.

Socialstyrelsen, *Bostadssociala utredningen*,
<https://sok.riksarkivet.se/?postid=ArkisRef+SE%2FRA%2F321425>
[hämtad 2025-02-24].

Sundin, Jan & Willner, Sam, *Social change and health in Sweden* (Solna: Swedish National Institute of Public Health, 2007).

Svensk trädgårdshistoria. 1800- och 1900-tal (Stockholm: Kungl. Vitterhetsakademien, 2023).

Swedberg, S.A., *Kungl. Maj:ts Befallningshavare i Värmlands län. D b5-39-Ad/1949*, 1949, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/346.

Thornander, Torsten, *Cirkulär nr 11/1941*, 1941, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/442.

Troili, Einar, *Cirkulär*, 1939, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/57.

Troili, Einar, *Cirkulär ang. tapetsering i bostäder*, 1930, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/57.

Uddeholms Aktiebolag, *Allmän fastighetsdeklaration för fastighetstaxering 1952*, 1951, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/346.

Uddeholmsbolaget, *Förslag till boendereglemente för tjänstemän vid Uddeholms Aktiebolag*, 1945, Skoghallsverken, SE/VA/51191/485.

Uddeholmsbolaget, *Taxering 1928 Uddeholms aktiebolag*, 1927a, Landskontoret i Värmlands län, GIII L:211.

Uddeholmsbolaget, *Taxering 1928 Uddeholms aktiebolag*, 1927b, Landskontoret i Värmlands län, GIII L:11.

Uddeholmsbolaget, *Taxering 1938 Uddeholms aktiebolag*, 1937, Landskontoret i Värmlands län, GIII L:211.

Vikström, Eva, *Bruksandan och modernismen: brukssamhälle och folkhemsbygge i Bergslagen 1935-1975* (Stockholm: Nordiska museet, 1998).

Vikström, Eva, *Platsen, bruket och samhället: tätortsbildning och arkitektur 1860-1970* (Stockholm : Solna: Statens råd för byggnadsforskning ; Svensk byggtjänst [distributör], 1991).

Waller, Arne, *Förslag till reparation av bostad nr 585 (Mörmo herrgård)*, 1946, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

"Walter Bauer", i *Svenskt konstnärslexikon*, 1 (Malmö: Allhems förlag, 1952).

Westerlind, Ann Mari, *Industriebostäder i bruksorter: Industriens bostadsförening 1945-1982* ([Stockholm] : Solna: Byggnadsforskningsrådet ; Distribution, Svensk Byggtjänst, 1989).

Wiklundh, Leif, *Hammarö - En hembygdsbok* (Karlstad: Nya Wermlands-Tidningens Boktryckeri, 1957).

Åstrand, Börje, *Beräknade kostnader och intäkter för bostäder år 1951, 1950*, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/489.

6. Figurförteckning

- Figur 1: Odd Råberg (2024) *Del av området Lunden vid Bruksgatan i Skoghall* [Fotografi]
- Figur 2: Karlstads-Tidningen (1917) *Faksimil av artikel i Karlstads-Tidningen* [Faksimil] Lunds universitetsbibliotek
- Figur 3: Odd Råberg (2025) *Karta med bruk utmärkta* [Illustration]
- Figur 4: Okänd fotograf (Okänt år) *Flygfotografi av Skoghallsverken* [Fotografi]
Tillgänglig: DigitaltMuseum
<https://digitaltmuseum.se/021018112585/flygfoto-over-skoghallsverken>
[2025-03-10]
- Figur 5: Skoghallsverken (1917) *Ritning på arbetarbostad i Lillängen* [Ritning]
Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv
- Figur 6: Skoghallsverken (1918) *Ritning på förmansbostad* [Ritning] Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv
- Figur 7: Skoghallsverken (Okänt år) *Fasadritning för ingenjör Arvid Blombergs bostad* [Ritning] Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv
- Figur 8: Skoghallsverken (1918) *Kopia av Christian Geijers brev till C.H. Granqvist* [Faksimil] Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv
- Figur 9: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Lunden* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274476/picture/2377981> [2024-11-17]
- Figur 10: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Lunden* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274476/picture/2377911> [2024-11-17]
- Figur 11: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Lunden* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274476/picture/2377995> [2025-02-23]
- Figur 12: Karl Nyström (1919) *Området Lillängen* [Fotografi] Tillgängligt: Värmlands Museum
<http://bilder.varmlandsmuseum.se/fotoweb/archives/5003-%C3%96ppet-arkiv/Bildarkiv/Historiska%20V%C3%A4rmlandsbild/VM3763.jpg.info>
[2025-03-10]
- Figur 13: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Lillängen* [Fotografi] Tillgängligt: DigitaltMuseum <https://digitaltmuseum.org/021016594271/bostadsomradet-lillängen-i-skoghall> [2025-02-23]
- Figur 14: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Lillängen* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening

<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/269767/picture/2374773> [2025-02-23]

Figur 15: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Lillängen* [Fotografi] Privat ägo: Ulf Blomqvist

Figur 16: Okänd fotograf (Okänt år) *Området Bruket* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/273982/picture/2377453> [2024-11-17]

Figur 17: Skoghallsverken (1951) *Situationsplan med odlingslotter*. [Faksimil] Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv

Figur 18: Odd Råberg (2025) *Flerfamiljshus på Vidön* [Fotografi]

Figur 19: Okänd fotograf (Okänt år) *Förmansbostad i Materialgården* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/273982/picture/2377849> [2025-02-23]

Figur 20: Dan Gunner (Okänt år) *Förmansbostad 236 på Bruket* [Fotografi] Tillgängligt: Värmlands Museum
<http://bilder.varmlandsmuseum.se/fotoweb/archives/5003-%C3%96ppet-arkiv/Bildarkiv/Historiska%20V%C3%A4rmlandsbild/218-49-26.jpg.info> [2025-02-23]

Figur 21: Okänd fotograf (Okänt år) *Förmansbostad i Edsviken* [Fotografi] Privat ägo: Anette Kemppainen Henriksson

Figur 22: Karl Nyström (1918) *Åkerlinds villa 1919* [Fotografi] Tillgängligt: Värmlands Museum
<http://bilder.varmlandsmuseum.se/fotoweb/archives/5003-%C3%96ppet-arkiv/Bildarkiv/Historiska%20V%C3%A4rmlandsbild/513-245-8.jpg.info> [2024-11-17]

Figur 23: Okänd fotograf (Okänt år) *Oskar Svenssons tjänstebostad* [Fotografi] Tillgängligt: Värmlands Museum
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274905/picture/2378361> [2025-02-27]

Figur 24: Okänd fotograf (Okänt år) *Disponentbostaden Udden* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening
<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274905/picture/2378332> [2025-02-25]

Figur 25: Skoghallsverken (1918) *Planritning över Udden* [Ritning] Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv

Figur 26: Okänd fotograf (Okänt år) *Trädgårdsmästare Georg Linzie* [Fotografi] Privat ägo: Sören Linzie

Figur 27: Okänd fotograf (Okänt år) *Disponentbostaden Uddens sjöside* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening

<https://www.hembygd.se/hammaro/plats/274905/picture/2378336> [2025-02-25]

Figur 28: Okänd fotograf (1924) *Mörmo gård* [Fotografi] Tillgängligt: Hammarö Hembygdsförening

https://filer.hembygd.se/hammaro/bygdeband/uploaded/430/294495_342_30_08_1.jpg [2025-02-19]

Figur 29: Skoghallsverken (1948) *Detalj av trädgårdsplan för ingenjör Forsbergs trädgård* [Ritning] Tillgängligt: Skoghallsverkens arkiv

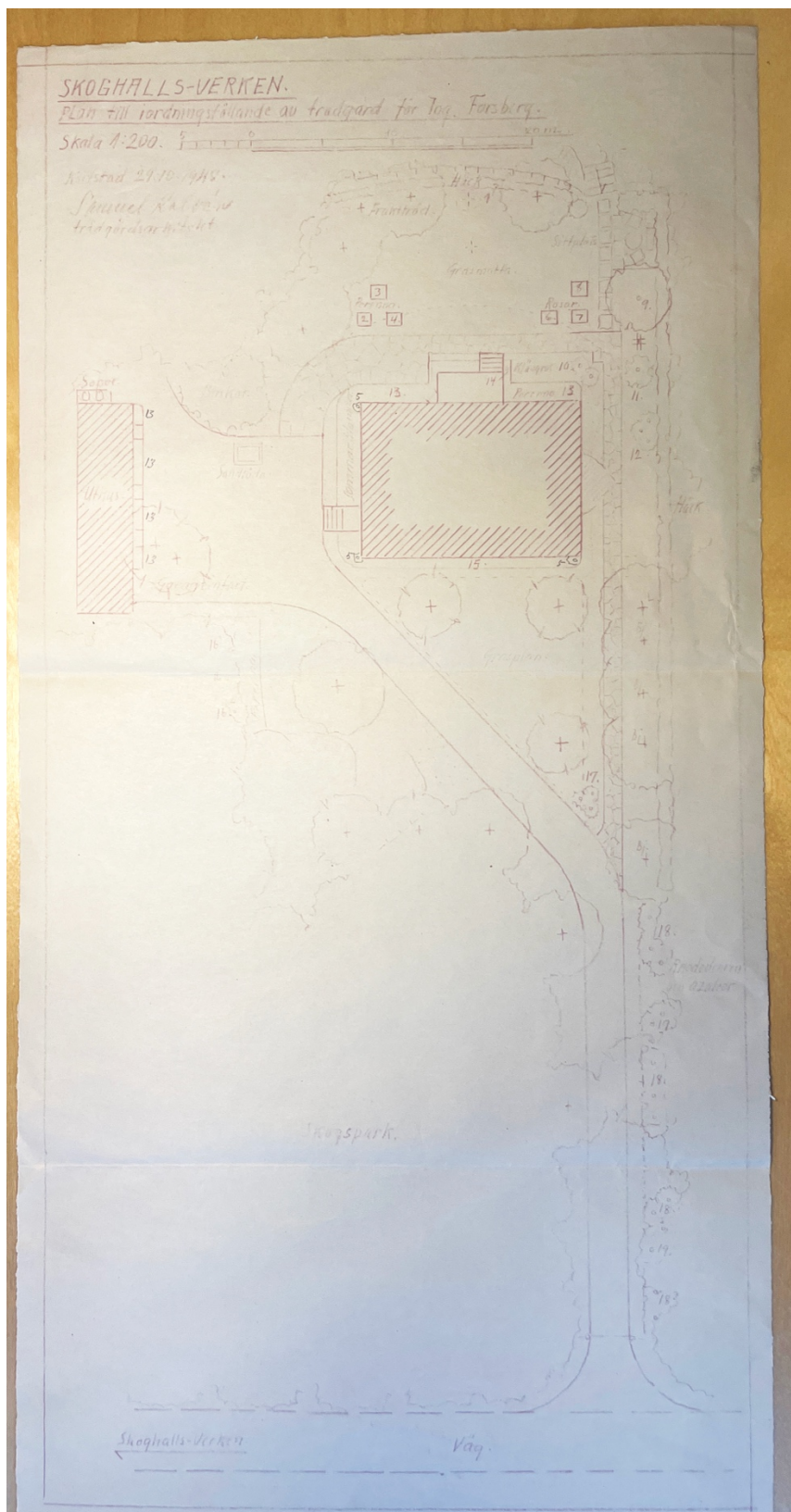
[illegible]

8. Bilaga 2

Karta över Skoghall med de bostäder som Skoghallsverken ägde utmärkta och numrerade.

9. Bilaga 3

Planteringsförslag:

Nr.	1	80	st.	Ribes alpinum, måbär, häckplantor.
"	2	5	"	Iris sibirica, sib. svärdslilja.
"	3	5	"	Pioner.
"	4	5	"	Hemerocallis fulva, dagliljor.
"	5	3	"	Aristolochia siphocampylis, pipra-nka.
"	6	10	"	Polyanthus, Erna Grootendorst.
"	7	10	"	" , Rödhättan.
"	8	10	"	" , Gruss An Aachen.
"	9	1	"	Fruktträd, Wealthy.
"	10	2	"	Potentilla fruticosa, ölandstok.
"	11	1	"	Spiraea Reflexa.
"	12	3	"	Aruncus silvester, plymspirea.
"	13	-	-	Perenna växter.
"	14	1	"	Klångros, Excelsa.
"	15	50	"	Hosta Sieboldiana, funkia .
"	16	3	"	Spiraea arguta, brudspirea.
"	17	3	"	Berberis Thunbergii.
"	18	10	"	Rhododendron.
"	19	5	"	Azaleor.

Trädgårdsplanen och växtlistan kommer från dokumenten om förslag till trädgård för ingenjör Forsberg (Samuel Kaldén, Förslag till iordningställande av trädgården vid ingenjör Forsbergs tjänstebostad, 1948, Skoghallsverken, SE/VA/51153/F 2/115).

10. Bilaga 4

Under arbetet med denna undersökning har jag gått igenom en mängd arkivkartonger med material, främst från Skoghallsverkens arkiv som förvaras i Karlstad. Arkivet är som sagt tämligen oorganiserat och ofta har det bara varit en mapp i kartongen som gjorde att jag beställde fram den. Ofta skummade jag då igenom de andra mapparna också, för säkerhets skull, och inte sällan kunde där också gömma sig intressant material.

För att underlätta för andra som vill leta efter material i arkiven om trädgårdarna vid Skoghallsverkens bostäder listar jag här de kartonger och liggare som jag har gått igenom.

Skoghallsverkens arkiv:

SE/VA/51153/F 2/3
SE/VA/51153/F 2/15
SE/VA/51153/F 2/44
SE/VA/51153/F 2/48
SE/VA/51153/F 2/49
SE/VA/51153/F 2/52
SE/VA/51153/F 2/56
SE/VA/51153/F 2/57
SE/VA/51153/F 2/60
SE/VA/51153/F 2/70
SE/VA/51153/F 2/73
SE/VA/51153/F 2/87
SE/VA/51153/F 2/90
SE/VA/51153/F 2/91
SE/VA/51153/F 2/115
SE/VA/51153/F 2/138
SE/VA/51153/F 2/148
SE/VA/51153/F 2/161
SE/VA/51153/F 2/209
SE/VA/51153/F 2/214
SE/VA/51153/F 2/217
SE/VA/51153/F 2/222
SE/VA/51153/F 2/252
SE/VA/51153/F 2/301
SE/VA/51153/F 2/302
SE/VA/51153/F 2/338
SE/VA/51153/F 2/346
SE/VA/51153/F 2/351

SE/VA/51153/F 2/355
SE/VA/51153/F 2/442
SE/VA/51153/F 2/475
SE/VA/51153/F 2/489
SE/VA/51153/F 4 a/1
SE/VA/51153/F 4 a/2
SE/VA/51153/F 4 a/3
SE/VA/51153/F 4 a/4
SE/VA/51153/F 4 a/5
SE/VA/51153/F 4 a/6
SE/VA/51153/F 4 a/7
SE/VA/51153/F 4 a/8
SE/VA/51153/F 4 a/9
SE/VA/51153/F 4 a/10
SE/VA/51153/F 4 a/11
SE/VA/51153/F 4 a/12
SE/VA/51153/F 4 a/13
SE/VA/51153/G 6 d/1
SE/VA/51153/G 6 d/2
SE/VA/51153/G 6 d/3
SE/VA/51153/G 6 d/4
SE/VA/51153/G 6 d/5
SE/VA/51153/G 6 d/6
SE/VA/51153/G 6 d/7
SE/VA/51153/G 6 d/8
SE/VA/51153/G 6 ea/3
SE/VA/51153/G 6 ea/8
SE/VA/51153/G 6 eb/1
SE/VA/51153/G 6 eb/2
SE/VA/51153/G 6 eb/3
SE/VA/51153/G 6 f/1
SE/VA/51153/G 6 f/2
SE/VA/51153/G 6 f/4
SE/VA/51153/G 7 a/1
SE/VA/51153/G 7 a/2
SE/VA/51153/G 7 a/3
SE/VA/51153/G 7 a/4
SE/VA/51153/G 8 a/66
SE/VA/51153/G 8 a/67
SE/VA/51153/G 8 a/68
SE/VA/51153/G 8 a/69

SE/VA/51153/G 8 a/70
SE/VA/51153/G 8 a/71
SE/VA/51153/G 8 a/72
SE/VA/51153/G 8 a/73
SE/VA/51153/G 8 a/74
SE/VA/51153/G 8 a/75
SE/VA/51153/G 8 a/76
SE/VA/51153/J 1/7
SE/VA/51153/J 1/22
SE/VA/51153/K 1/1
SE/VA/51153/K 1/2
SE/VA/51153/K 1/3
SE/VA/51153/K 1/4
SE/VA/51153/K 1/5
SE/VA/51153/K 1/6
SE/VA/51153/K 1/7
SE/VA/51153/K 1/8
SE/VA/51153/K 1/9
SE/VA/51191/370
SE/VA/51191/485

Värmlands hemträdgårdsförbund:

SE/FAS/FA_6004-1/A 1/1
SE/FAS/FA_6004-1/E 1/1
SE/FAS/FA_6004-1/F 1/1

Karlstads Trädgårdssällskaps arkiv:

SE/VA/50588/A 1/1
SE/VA/50588/A 1/2
SE/VA/50588/F 1/1

Uddeholms AB, Centralförvaltningen: Historiska arkivet:

SE/VA/51191/370
SE/VA/51191/485

Värmlands Museum Gårdshandlingar:

SE/VA/90043

11. Bilaga 5

Kartan visar de bostadsområden och herrgårdar som omnämns i detta arbete.
(Kartkälla: Lantmäteriet flygbild ca 1960)

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU kan publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver i sådana fall godkänna publiceringen. I samband med att du godkänner publicering kommer SLU även att behandla dina personuppgifter (namn) för att göra arbetet sökbart på internet. Du kan närsomhelst återkalla ditt godkännande genom att kontakta biblioteket.

Även om du väljer att inte publicera arbetet eller återkallar ditt godkännande så kommer det arkiveras digitalt enligt arkivlagstiftningen.

Du hittar länkar till SLU:s publiceringsavtal och SLU:s behandling av personuppgifter och dina rättigheter på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>

☒ JA, jag, Odd Råberg har läst och godkänner avtalet för publicering samt den personuppgiftsbehandling som sker i samband med detta

☒ JA, jag, Odd Råberg har läst och godkänner avtalet för publicering samt den personuppgiftsbehandling som sker i samband med detta

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse till att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.